

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Nəsimi - 650

“Görkəmli Azərbaycan şairi

İmadəddin Nəsiminin

həyat və yaradıcılığı”na həsr olunmuş

OXUCU KONFRANSI

Mingəçevir şəhəri, 2 dekabr 2019-cu il

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan xalqının ümumbəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustadlarındandır.

İlham Əliyev

Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru**Şahin Bayramovun giriş nitqi**

Hörmətli qonaqlar!

Hörmətli professor-müəllim heyəti!

Əziz tələbələr!

Bildiyiniz kimi yaşadığımız 2019-cu il Azərbaycan xalqının bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş görkəmli mütəfəkkir şair İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi ilə əlamətdardır və ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Bu münasibətlə il boyu bütün müəssisə və təşkilatlarda, xüsusilə də, təhsil ocaqlarında, o cümlədən universitetimizdə Nəsimi yaradıcılığına həsr olunmuş silsilə tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu gün toplandığımız oxucu konfransı da bu tədbirlərdən biridir.

Uzun illər boyu Şərq xalqlarının mədəni irsində layiqli yer tutan Nəsimi yaradıcılığı bu gün də insanların, xüsusilə də gənclərin mənəvi-əxlaqi kamilləşməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Nəsimi ili”nin elan edilməsi şairə verilən dəyərin, hörmət və ehtiramın ən yüksək göstəricisidir. İmadəddin Nəsimi irsinin öyrənilməsi və təbliği, xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar ilk dəfə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən atılmışdır. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilib və 1973-cü ildə beynəlxalq səviyyədə qeyd olunmuşdur. Prezident İlham Əliyevin 2019-cu il 11 yanvar tarixində imzaladığı sərəncam məhz ulu öndərin bu istiqamətdə gördüyü işlərin uğurlu davamı olduğunu söyləməyə imkan verir.

Azərbaycan poetik dilinin inkişafına böyük təsiri olan, hürufiliyin aparıcı simalarından biri, əvəzsiz şair İmadəddin Nəsimi öz yaradıcılığı ilə mübarizliyi, sülhü, tolerantlığı və multikulturalizmi təbliğ edib. Nəsimi yaradıcılığının Azərbaycan dilinin tarixi inkişafının öyrənilməsində, Azərbaycan şeirinin və bütövlükdə türk ədəbiyyatının təkmilləşməsində müstəsna rolu vardır. Nəsiminin əsərləri hələ sağlığında Azərbaycanla yanaşı Yaxın Şərq, İraq, Kiçik Asiya və Suriyada, eləcə də Orta Asiyada geniş şöhrət qazanmışdır.

Düşünürəm ki, Nəsimi ili çərçivəsində keçirilən bu güncü oxucu konfransının bu görkəmli şəxsiyyətin irsinin tələbə-gənclərə çatdırılması, onun hazırkı dövrdə də aktualıq kəsb edən ideyalarının təbliği baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İcazə verin, konfrans iştirakçılarını ürəkdən salamlayaq, hər birinə xoş gəlmişsiniz deyək və Azərbaycan xalqının ədəbiyyat tarixində bir günəş kimi parlayan, görkəmli söz sərraflarından biri İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunmuş oxucu konfransına uğurlar arzulayaq!

Əbülfət Həsənoğlu

**MDU-nun müəllimi, Azərbaycan YB-nin üzvü,
tədqiqatçı şair, Respublika KİV-in “Qızıl qələm”
mükafatı laureatı**

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında İmadəddin Nəsimi fenomeni

Hər şeydən öncə İ. Nəsimi irsinə, Nəsimi şəxsiyyətinə böyük önəm verərək, onun anadan olmasının 650 illiyi münasibətilə, 2019-cu ili “Nəsimi ili” elan etməsinə görə Hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarına nəsimisevərlər adından minnətdarlığımı bildirirəm.

Fəlsəfi qəzəlimizin banisi olan İmadəddin Nəsimi Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixində ən uca zirvələrdən biridir. İlk dəfə Azərbaycan türkcəsində divan yaradan şair, bu dilin poeziya dili kimi tanınmasında, qorunmasında və zənginləşdirilməsində müstəsna rol oynamışdır. Nəsimi poeziyası ilə yaxından tanış olduqca ecazkar bir möcüzə ilə qarşılaşdığını şübhə yeri qalmır.

Nəsiminin şəxsiyyətinə və onun ilahi eşqi nə yüksək qiymət verən Əhməd Kabaklı deyirdi: “Məhəmməd Füzuli və Şeyx Qalib də təsəvvüf vadisində çox irəli getmişlərdəndir. Ancaq Nəsimi qədər çılgın, inanclı və pərvasız bir eşq əri göstərmək mümkün deyildir”

İ. Nəsiminin həyatı barədə onsuz da çox olmayan məlumatları bir daha diqqətə çatdırmaq:

Seyid Əli ibn Seyid Məhəmməd (İ. Nəsimi) 1369-cu ildə Şamaxıda doğulmuşdur. Onun doğum yerinin Bakı, Təbriz, Bursa, Diyarbəkər və s. yerlər olması barədə ehtimallar olsa da, bunların heç biri araşdırmalar sayəsində öz təsdiqini tapmamışdır. Son dövrlərin tədqiqatçıları şairin türk (azərbaycan) dilində yazılan divanında Şamaxı şivəsinin qorunub

saxlandığını göstərmişlər. Nəsiminin atası Seyid Məhəmməd Şirvanda yaxşı tanınmış nüfuz sahiblərindən olmuşdur. Şairin Şamaxıda yaşamış, Şah Xəndan təxəllüsü ilə şeirlər yazan bir qardaşı olmuş və onun Nəsimi ilə yazışma faktlarının mövcudluğu aşkar edilmişdir. Şah Xəndan Şamaxıda həmin adla tanınan köhnə qəbiristanlıqda dəfn edildiyi görünür. Yeri gəlmişkən, Seyid Əzim Şirvani də həmin qəbiristanlıqda dəfn olunmuşdur.

Ehtimal olunur ki şair, Nəsimi (xəfif meh) təxəllüsünü müəllimi Nəiminin (bol ruzi) təxəllüsünə uyğunlaşdıraraq götürmüşdür. Ancaq, əqidəsinə, məramına tam uyğun gələn İmaddəddin (dinin dirəyi) adına hansı səbəbdən sahib olduğu barədə tutarlı məlumat yoxdur. Nəsimi əxlaqının fəlsəfi baxışlarının və dünya görüşünün formalaşmasında, təsəvvüfün inceliklərinə varmasında hürufiliyin banisi F. Nəiminin böyük rolu olmuşdur. Təsəvvüf fəlsəfəsinin mahiyyətinin, eləcə də, hürufizmdən irəli gələn rəmz və mahiyyətlərin adi ruhanilər tərəfindən anlaşılmazlığı səbəbindən Nəsiminin dinsiz olması barədə iddia qaldırılmış və bir həftə davam edən mühakimədə iddia sübuta yetirilməmişdir. Məhkəmənin sonunda Soltan Müəyyədın göndərdiyi məktub əsasında 1417-ci ildə Suriyanın Hələb şəhərində şair mühakiməsiz edam olunmuşdur. İbn əl-İmad Hənbəli yazırdı ki, Nəsimi hürufi şeyxi idi və Hələbdə yaşayırdı. Ona biət edənlərin sayı gün-gündən çoxalırdı. Bu isə Soltanın narahatçılığına səbəb olurdu. Göründüyü kimi Nəsiminin edamı dinlə yox, siyasi motivlərlə əlaqədar idi.

Şairin edamına, eləcə də, bu dünyaya sığmamasına səbəb olan bəzi sirli məqamları nəzərdən keçirək:

1. Təsəvvüf barədə: Təsəvvüf fəlsəfəsi VIII əsrdən Zünnun əl Misri və Abdullah Mühasibi tərəfindən yaradılmış, Bəyazid Bistami və Güneyd Bağdadi tərəfindən inkişaf etdirilmiş, Güneyd Bağdadinin yetirmələri Əl Qazali və Muhyiddin Arabi tərəfindən inkişaf etdirilib sistem halına gətirilmişdir. Ə. Kabaklı təsəvvüfə belə bir tərif vermişdi: “Təsəvvüf kökü səriətə və islamiyyətə bağlı yüksək inam, fikir sistemi və yaşam tərzidir”. Şeyx İbrahim isə belə deyirdi:

Təsəvvüf küllü yaxmaqdır vücudun narı “La” ilə,
Təsəvvüf nuri “İlla” ilə insan olmağa derlər.

Təsəvvüf məndə olmaqdır həqiqət, ey İbrahim,
Təsəvvüf şeri Əhməd dildə bürhan olmağa derlər.

Nəsimi isə, belə deyirdi:

*Nəzmi Nəsiminin yəqin Allahi nurun şərhidir,
Ol nuru hər kim bilmədi həqdən nəsibi nar imiş.*

Yaxud,

Çünki bildin möminin qəlbində beytullah var,
Yenə təzim etmədin, ol evdə kim Allah var.

deyən Nəsimi, qəlbini Allahın evi adlandırır və ilahi nurlanmaya uğradıqdan sonra bunu bilən mömindən ona, yəni haqla birləşib Haqq olmuş (Haqla haqq olmaq) məninə təzim etmək tələbini qoyur. Adi dindarlar üçün bu mümkünsüz sayılırdı. Ona görə də Nəsimi deyirdi:

Mən məndə haqqı buldum, həqqülyəqin həq oldum,
Uyxuda qaldı münkir, nəqşi xəyal içində.

Mən haqqa tapındım (yəni qəlbimda Allahı tapdım) və bu danılmaz həqiqətlə özüm də həqq oldum. Bunu inkar edən adi dindar isə, Allahın surətini xəyalında canlandırmağa çalışaraq yuxuda qaldı. Deməli, Nəsimi qəlbi Allah tərəfindən nurlanmış və bütün dünyaya işıq yayan, xalqın dili ilə desək, “nur kündəsi” idi.

2. Hürufilik bərədə: “Hüruf” sözü ərəbcədən tərcümədə “hərflər” deməkdir. Nəsimi “Bistü həşti, sivi dudur ayətü-nitqi-Xuda”,- deyirdi. Yəni, Allah nitqinin (Allahın nitqi dedikdə səmavi kitablar, xüsusən Qurani-Kərim nəzərdə tutulur) ayələri 28 və 32-dən ibarətdir. Biz Qurani 28 ərəb hərfi vasitəsilə oxuyur və əski Azərbaycan, yaxud farsın 32 hərfi ilə şərhələr verib

anlayırıq. Hürufigilər hərflər və rəqəmlərə mənalar verir, fikirlərini bəzən rəmzlərlə ifadə edirdilər. Bu isə, Nəsimi təbircə onların özlərinə məxsus dilin olması anlamına gəlirdi.

Sən bu Nəsiminin dilini anla, bil sözün
Kim, var bu dildən özgə bizim bir lisanımız.

yaxud,

İnsü cinnin dilini gərçi Süleyman bildi,
Sən bilən dili bu gün yeni Süleyman nə bilür?

Hürufigililik üçün səciyyəvi olan bir neçə misal göstərək:

Saqi ləbindən doğmuşuz yeni ki, “bey”dən “Lam” ilə,
Fitrət günündən ta əbəd şol dayəndir şirimiz.

Ərəbin “bey” hərflər “Lam ilə yazıldıqda “Ləb” oxunur. “Bey”in əbcədi 2, “Lam”ın əbcədi isə 30 (cəmi 32) rəqəmidir. Saqinin hürufi rəmzi elm paylayan (Allah) deməkdir. Bunları nəzərə alsaq beytin şərhil belə olar: Sənin dodağının kəlamı olan 32-dən, yeni sözdən (Ol-! kəlamından) yaranmışıq və yaranış günümüzdən ölənəcən o dayədən (yeni, Sənin kəlamın olan Qurandan) süd əməcəyik, yeni bəhrələnəcəyik. Yaxud:

Zülf ilə qaşu kiprigün əbcədü,-“cimi”, “dal” imiş,
Mən bu hüruf şəklil üçün “cim” ilə “dal” içindəyəm.

Sufilər İlahi nurlanma zamanı Allahı könlüdə kamil insan surətində 7 xətdən ibarət (zülf-1, qaş-2, kirpiklər-4) görürdülər və bunu üzdə 7 ayədən ibarət fatihə surəsini görməklə əlaqələndirirdilər. “Cim” hərflinin əbcədi 3 olub, ərəbcə yazılışda şəkil formasına görə qaşla saçın birləşmiş xətlərini xatırladır. “Dal” hərflinin əbcədi 4 olub, ərəbcə yazılışının şəkil forması kirpikləri xatırladır.. “Cim” ilə “dal” yanaşı yazıldıqda oxunan “Cəd” sözünün mənası qıvrım saç deməkdir. Onun rəmzi mənası isə, sirli-sehirli aləm,-

cənnət mənasını daşıyır. Bunları nəzərə alsaq, bu beytin şərhı belə olar: Zülfün, qaşın kirpiyin “Fatihə” surəsi imiş, mən bu hərflərin şəkil formasında da eyni şeyləri görüb, özümü o sehirli aləmdə hiss edirəm. 7 ayə və 28 kəlamdan ibarət “Fatihə” surəsinə aid daha bir misal:

Ey saçınla kiprigün qaşın yedi,
Ol yedi ki, şeytan anı bilmədi.
Həq bu sirri Əhmədə kəşf eylədi,
Anın üçün adına ümmü dedi.

I misrada saç, kiprik və qaşda 7 rəqəmini (Quranın, Fatihə surəsinə) tapan şair, II, III və IV misralarda bunun Quran olduğunu təsdiqləyən faktlar gətirir. Belə ki, Qurandan bizə məlumdur ki, şeytan yalnız qeybdən və Qurandan bixəbərdir, Quran Məhəmməd (Əhməd) peyğəmbərə (ə.s.) nazil edilmiş və o ümmü olmuşdur, yəni oxuyub yazmağı bilməmişdir.

3. “Ənəlhəq” barədə: “Ənəlhəq” (haqq məndədir) kəlamı ilk dəfə X əsrdə fars şairi Hüseyn ibn Mənsur (Həllac Mənsur) tərəfindən işlədilmişdir. Nəsimi gənc yaşlarından Mənsuru özünə örnək seçmiş, hətta Hüseyni, Mənsuri təxəllüsləri ilə şeirlər də yazmışdır. Şair Mənsura həsəd apararaq deyirdi:

Mənsur kimi cuşə gələr, söylər “ənəlhəq”,
Ol aşıqi sadıq ki, bu meyخانəyə uğrar.

Yaxud:

Darə çıxmaq bu fəna ərsədə Mənsura düşər,
Bilməyən sirri-ənəlhəqqi o dəvi nə bilir?

Sonralar bu ucalığa yetişən Nəsimi belə deyirdi:

Buldu Nəsimi çün səni neyçün “ənəlhəq” deməsin?
Ey bu sözə münkir olan dövlətü darın yox imiş.

“Ənəlhəq” söyləmək o kamil insanlara qismət olurdu ki, onlar öz içində nəfsi (yeməyə, içməyə, qadına, qumara və digər pislərə şəhvəti) boğub mələksima olmaqla “fəna-fillah” məqamına yetişə bilsinlər. Qurani-Kərimin “Əş-Şəms” surəsinin 9-cu ayəsində belə deyilir: “Nəfsini idarə edənlər nicat tapacaqlar”.

Allah belə insanların qəlblərini nurlandırmaqla mükafatlandırır. Bu məqam “bəqa-billah” adlanır və “ənəlhəq” (haqq məndədir, haqla haqq olmuşam və ya ilahi nurlanmaya yetişmişəm) söyləməyə imkan verən bir haldır. Adi dindarlar tərəfindən qəbul edilməyən “ənəlhəq” Haqq aşıqləri tərəfindən Quranın “Ən Nur” surəsinin 35-ci ayəsi ilə əsaslandırılırdı: “Allah göylərin və yerin nurudur. O, nur üstündən nurdur. Allah dilədiyi bəndəni öz nuruna qovuşdurur”. Bax “ənəlhəq” bu nurlanmanın ifadəsi idi.

4. Saqi, mey, meyxanə və məstlik barədə: Klassik ədəbiyyatın bütün sufi nümayəndələrində Allaha Saqi, Nigara, Dilbəra və s. müraciət formalarına çox təsadüf olunur. Hürufilərdə isə mey, şərab-elm mənasında, meyxanə-elm paylanan yer (dərviş orderi) mənasında, məstlik, sərxoşluq-kamillik rəmzi mənasında işlədilir. Məsələn:

Gəl “ənəlhəq” sirrini meyxanəvü meydən eşit,
Ey düşən inkarə neyçün münkiri meyxanəsən.

Yaxud:

Saqiya, gözdən götürmə cüreyi-cami-nəcat,
Kəndisin buldu Nəsimi məsti xummar eylədi.

II beytdə, Ey Allah, bir qurtumluq nicat badəsini (yəni, Quranı) gözlərimdən uzaq eyləmə. Nəsimi onun sayəsində özünü tapıb kamilləşdi, - deyilir.

5. Küfr təəssüratı yaradan nümunələr: Nəsimi yaradıcılığında yanlış şərhələrə səbəb olan məqamlara çox rast gəlinir. Məsələn:

Təsbeh ilə səccadəni ərz etmə əhli-halə kim,
“Həbbül mətin”i aşiqin şol zülfü ənbərsa imiş.

“Həbbül mətin” “Allaha uzanan möhkəm ip” deməkdir. Adi dindarlar namazı “həbbül mətin” adlandırırdılar. Nəsimi isə Quran vasitəsilə çatdırılan behişt barədə məlumatları da ənbər ətri saçan sehirli dünya adlandırırdı. Bunları nəzərə alsaq bu beytdə, - hal əhli olan aşiqə təsbeh ilə səccadədən bəhs etmə, çünki onun “həbbül mətin”i o ənbər ətri saçan cənnət barədə aldığı (Qurandan) məlumatlardır, - deyildiyini anlamaq çətin deyildir.

Kəbədən döndərmiş yüzün, kim ki, görmüş yüzünü,
Gör nə gerçək qibleyi-didare döndərmiş yüzünü.

Allahın surətini görmək qismət olmuş (yəni, İlahi nurlanmaya qovuşmuş) kəsin, üzünü Kəbədən döndərib əsil qibləgaha (Allaha) yönəltməsindən bəhs edən bu beyt ilk baxışda küfr (Kəbədən üz döndərmə) kimi görünür. Belə misallardan çox göstərmək olar. Bu səbəbdən, hərdən Nəsiminin xristian meyilli şair olduğunu söyləyənlərə də təsadüf olunur.

Əslində Nəsimi möhkəm imanı, İlahi eşqi və kamilliyi ilə övliya olmuş, Allahın ruhani dərki və islam dininin saflığı uğrunda həyatını qurban verməsiylə şəhidlik zirvəsinə ucalmışdır. Şair yüksək intellekti, əqidəsi, iradəsi, dözümlü və Ərənliyi ilə nəsillərə nümunə və örnək olmağa layiq bir həyat yolu keçmişdir.

**Diri Baba türbəsi və poeziyanın Nəsimi zirvəsi
eyni dövrün əbədiyyat nişanələridir**

Azərbaycan torpağının hər yeri cazibədardır, onun hər bir güşəsində bir qeyri - adilik, ilahi gözəllik və ekzotiklik var. Görənləri heyran edən gözəl şəhərlərin və nəfis abidələrin bir qismi məhv olsa da, onların hər daşı, hər kəşəyi tarixin canlı şahididir. Bu mədəniyyət nişanələri sənədli xarakter daşıyan yazılı məxəzlər dəqiqliyi ilə keçmiş təsəvvür və baxışları xalqın yaddaşında düzgün bərpa etməyə imkan verir.

XV əsr Şirvan-Abşeron Memarlıq Abidələrini tədqiq edənlər lap əvvəldən qeyd etmişlər ki, həmin dövr Azərbaycan Memarlıq tarixində ən yaxşı yerlərdən birini tutur.

Elmi tədqiqat başa çatdıqdan sonra mütəxəssislər qeyd etmişlər ki, Diri Baba türbəsində (1402) və Bakıdakı Şirvanşahlar Sarayı kompleksində (1420-1460) Şirvan-Abşeron Memarlıq məktəbinin yetkinlik dövrü öz əksini tapmışdır.

Bu mövzunun zənginliyi hər vaxt alimlərin diqqətini cəlb edir. Nüfuzlu alimlərdən biri R.Əmənzadə həmin dövrü belə xarakterizə edir: “Əvvəlki çağların güclü plastlarından qaynaqlanan monumental memarlığın memarlıq-tikinti ənənələri XV əsrdə də davam etməkdədir. Böyük inkişaf yolu keçmiş memarlıq müstəsna bir çiçəklənmə (!) mərhələsini yaşamaqdadır... Şirvanın ictimai-siyasi və iqtisadi həyatının sabitləşməsi monumental tikililərin üslub bütövlüyünün ifadəsi olan Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinin yaradıcı dühasının parlaq bir şəkildə çiçəklənməsini, qeyri-adi yüksəlişini (!) müəyyən etmişdir”.

Ehtimal edilir ki, Şirvanşahlar Saray kompleksinin tikintisinə daha əvvəllər başlanılıb.

Mütəxəssislər qeyd edir ki, Diri baba türbəsi ilə Şirvanşahlar Saray kompleksi arasında genetik bağlılıq, genetik qohumluq vardır. Diri Baba türbəsinin əsrarəngiz kitabə yazıları Təbrizdəki göy Məscidin (1465) yazılarına yaxındır. Bütün bunlar xalqın mənəvi bütövlüyündən irəli gəlir. Görkəmli memar Ş. Fətullayevdən (1928-2014) bir neçə dəfə eşitmişəm ki, İranda yaşayan memarların bir qismi Diri Baba türbəsinə özlərinə çox əziz bilirlər. Yəqin ki, bu Ziyarətə hörmətlə bağlıdır. A. Oleari (1636) səyahət qeydlərində yazır ki, çox-çox uzaqdan, çox vaxt da piyada Diri Babanı ziyarətə gəlirlər. Hələ 1949-cu ildə Ə. Salamzadə belə qeyd edirdi: “doğrudur, Diri Baba türbəsi hər şeydən əvvəl dillərdə gəzən əfsanələrinə görə diqqəti cəlb edir, lakin onun memarlıq xüsusiyyətləri də cazibədardır, görənləri valeh edir”. Əlbəttə bu, həm ümumxalq məhəbbətindən, həm də bu məhəbbəti ürəyində yaşadan memarın yaradıcılıq dühasından irəli gəlir. Bu Abidə XVII əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Qafqaza gələn Avropa səyyahlarının da diqqətini cəlb etmişdir. A.Oleari və Kornelius de Bryuin abidənən rəsmini də çəkmişlər. Həmin dövrdə Diri Babanın çürüməyən bədənini öz gözləri ilə görə E.Çələbi öz səyahətnaməsində qeyd edir ki, bu Abidə Afaqı-İranda və Turanda məşhurdur. Bu Abidəyə yalnız Məşhəddəki İmam Musarza türbəsi bərabər ola bilər.

1860-cı ildə Abidəni tədqiq etmək istəyən B. Dorn yazır ki, doyunca tamaşa etdikdən sonra tədqiqata başladım.

Ə.V. Salamzadə Şərqi xalqları incəsənətinə həsr edilmiş Beynəlxalq Simpoziuma yazdığı "Memarlıq" (1983) əsərində XV əsr Şirvan-Abşeron memarlığından söz açarkən ən əvvəl Diri Baba türbəsi və Şirvanşahlar Saray kompleksinin adlarını çəkmişdir.

Mütəxəssislər onu da qeyd edirlər ki, dekorativ bədii xüsusiyyətlərinə görə Bayıl kitabələrini çıxmaq şərti ilə epigrafiq abidələr üçün ən dolğun dövr XV-XVII əsrlərdir. Dövrünün ən inci memarlıq və epigrafiq abidələrinin eyni abidələrdə cəmləşməsi təsadüf deyildir.

Çox maraqlıdır ki, Azərbaycan tarixi üçün çox qiymətli əhəmiyyəti olan Ə.Bakuvinin "Abidələrin xülasəsi və Qüdrətli Hökmdarın möcüzələri" əsəri də XV əsrin ilk 15 ili ərzində yazılıb. Təsadüf deyil ki, "Möcüzələr" kitabında da Diri Baba Ziyarəti haqqında məlumat verilmişdir. Ə. Bakuvi Şirvan haqqında məlumat verərək yazır: "...Bəziləri sübut etməyə çalışırlar ki, Musa ilə Xızrın hekayəti bura aiddir..."

Orada mağarası olan bir dağ var və bu mağarada oturmuş halda bir kişinin çürüməyən cəsədi var. Bu yeri camaat ziyarət edir...

Ləyaqətli həkim, kamil insan, müdrik adam və şair Əfzələddin Xaqani buradandır. O, danışığın elə bir üslubunu icad etmişdir ki, ona yalnız özü sahib idi. Onun şairlikdə xüsusi məharəti var idi. O, özünü şairlərin yol verdiyi nöqsanlardan qoruyur, şücaət adətlərinə hörmət edirdi".

Diri Baba türbəsinin kitabəsində belə yazılıb: "Ən böyük sultan, xalqların ixtiyar sahibi, sultan oğlu sultan, cəlal-əd-dünya və-d-din (dünyanın və dinin şöhrəti) Şeyx İbrahim xanın-Allah onun dövlət və hökmrənliyini əbədiləşdirsin və hər iki dünyanı onun dəlili ilə aydınlaşdırsın- hakimiyyəti günlərində. Səkkiz yüz beşinci (1402/ 03) ilin aylarında. Onu (kitabəni) dərviş yazdı"

Bəli, Diri Baba türbəsinin kitabəsi dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin və Şirvanşah Şeyx I İbrahimin tarixi şöhrətinin əbədi olduğunu ifadə edir.

Bu Kitabəni M. Nemət tədqiq etmişdir. O yazır: "Diri Babanın şəxsən adının hələlik müəyyən edilməsi mümkün olmasa da, ..., belə nəticəyə gəlmək olar ki, o, ... Seyid İbrahimin müridi olmuş və Bakı-Şamaxı ticarət yolu üzərində yerləşmiş sosial-mədəni, iqtisadi - siyasi mərkəzlərdən birinin Şeyxi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Qeyd olunan mərkəz, şübhəsiz, sufiliklə bağlı olmuş və orta əsr Azərbaycanın sosial mədəni-ideoloji həyatında mühüm rol oynamışdır. Onun fəaliyyətinin xalq işi ilə bağlı olmasının və ona xalqın dərin ehtiramının, inamının nəticəsidir ki, bu gün belə o, ölməmiş,

müqəddəsləşmiş, arzu-amallarla eyniləşmiş, əsrlər keçdikcə adı unudulsa da, işi, hünəri, məqbərəsi unudulmamış, əzəmətli memarlıq Abidəsi simasında qocaman qayaların sinəsində qürurla dayanmış, mədəniyyətimizin ən gözəl nümunələrini dövrümüzə qədər qoruyub saxlamışdır.

Şirvanşahlar sarayı kompleksi İçəri şəhərlə birlikdə UNESCO maddi-mədəniyyət abidələri siyahısına daxil olunub. Diri Baba türbəsinin də dünya əhəmiyyətli olduğu, həmin siyahıya layiq olması haqqında fikirlər vardır. Diri Babanı Ziyarət edən hər bir şəxs özü hiss edir ki, onun əzəmət və kəramətini bilmək hər adama qismət olmur. Ziyarətə gələn müxtəlif cığırınların hər birindən onun möhtəşəmliyinin bir başqa əlaməti hiss edilir.

Məlumdur ki, 1952-ci il 23 iyul Misir İnqilabı XX əsrin ən böyük tarixi hadisəsi olmuşdur. Müstəmləkə rejiminə qarşı mübarizəyə Camal Əbdül Nasir başçılıq etmişdi. İnqilabdan əvvəl 1939-cu ilin 15 yanvar tarixində C.Ə.Nasir və onun dostları (kurs yoldaşları) Cəbəl-Şərif dağına (!) gedərək ərəblərin müdafiəsini təşkil edə biləcək ordu yaratmağa and içmişdilər və arzularına çatmışdılar.

1958-1965-ci illərdə Misir Ərəb Respublikasının prezidenti C.Ə.Nasirin SSRİ-yə səfəri SSRİ tarixində görünməmiş bir tarixi hadisə idi. Ehramlardan sonra Misirin insanları valeh edən ikinci möcüzəsi olan bu şəxsin həmin səfəri və səfər çərçivəsində Azərbaycanı ziyarət etməsi xalqımız üçün iftixar və bayram idi. Onun Bakıda Azərbaycan dilində səslənən məruzə ilə qarşılanması, qonağı qarşılayanlara “salam!” deməsi, Təzə Pir məscidində namaz qılması, həm də Diri Babanı Ziyarət etməsi, ziyarət vaxtı xalqımızın qəlbinin rıqqətə gəldiyini görməsi “öz qisməti” idi.

Təsadüfi deyil ki, ziyarət vaxtı onun dediyi xoş sözlər də əfsanələşmiş şəxsin özünə layiq hörmət və ehtiramı ifadə edən hikmət kimi dillərdə əzbər ola bildi. Onun ziyarətə gəlməsi də, dediyi ürək sözləri də abidənin Beynəlxalq miqyasda mənəvi zənginliyi olan bir zirvə olduğunu bir daha

təsdiqlədi. Bu kimi sözləri yazmaq istəyən hər bir kəs, hər şeydən öncə təhrifə yol verməkdən ehtiyat edir. Ona görə ki, hər bir söz özünə məxsus məkan və zaman qovşağında daha hikmətlidir.

1959-cu ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti və ədəbiyyatı ongunlüyündə (Dekada-sında) Diri Baba türbəsinin bərpadan əvvəlki və bərpa prosesindəki şəkilləri ayrıca guşədə (stentdə) nümayiş etdirilmişdi. Şəkillərin altından “XV əsrin görkəmli abidəsi Diri Baba türbəsi (1402-ci il)” yazılmışdı.

O zaman, Moskvanın lirik şairi Arkadi Kanıkinin Diri Baba haqqında yazdığı şeir vaxtında (1984) mətbuatda çap edilmişdi. Həmin şeirin sözlərini orijinalda olduğu kimi yazmağı məsləhət bildik:

И трудно нам сквозь многослойный
налет легенд прозреть, каким
был этот человек достойный,
седой пророк и муаллим.

Arkadi Kanıkinin “Diri Baba” şeirini tərcümə etmiş Sevda Xasıqızı məzmununa öz fikrini də əlavə etmişdir:

Diri Babanın yolu
Məhəbbətin simvolu.

Şirvanlı Aşıq Mirzə Bilalın sözləri də yerinə düşür:

Qobustan əmbiyalar yurdu,
Diri Baba orda nurdu.

Abidəyə xas olan əlamətlərdən biri də kölgə ilə işığın oynaqlığıdır ki, bunun sayəsində zəvvarlar kölgədən asılı olaraq namaz vaxtını müəyyən edə bilmişlər. Oksana Bulanova Abidə ətrafındakı göyərçinlərin səmada dəstə ilə uçaraq öz qanadları ilə kölgə və işığın oynaqlığı effektinin

yaratmasının fotosunu da çəkə bilmişdir. Bu məzmununda internet səhifələrində istənilən qədər faktlar vardır.

1983-2004-cü illərdə Diri Babanı ziyarət edənlər həm də qeyri-adi bulaq suyundan içə bilirdi. Belə faktlar ürəklərdə yaşayan əfsanələrə yeni qol-qanad verir. Xalqın məclis və mərasimlərini hikmətlə zənginləşdirir, şirinlik qatır və dini inancların gücləndirilməsinə böyük təsir göstərir.

Maraqlıdır ki, Diri Babaya əvvəllər karvanla ziyarətə gələnlərin bir qismi bir gün əvvəl və sonra Şamaxı şəhərində qalmalı olurdu. Ona görə də Şamaxı şəhərinin qocaman sakinləri də həmin söhbətləri öz şirinliyi ilə bilirdi. İsgəndər və dirilik suyu haqqındakı əfsanəni S.Paşayev toplaya bilmişdi (söyləyəni Samaxının 74 yaşlı sakini Əliyeva Minabəyim nənə (1988) olmuşdur). Ağsaqqallardan eşitdiyi folklor nümunələri Deminskinin də diqqətini cəlb etmişdi (1901).

Abidənin maraq doğuran fotolarından bir neçəsi H. Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan" (2009) və digər albomlarda da yer almışdır. Ətraf aləm nura qərq olunub, Abidə ətraf mənzərə ilə üzvi vəhdətdədir. Abidənin günbəzi səmadakı buludlara qovuşub. Qeyd edilir ki, qaya içərisində tikilmiş bu tip türbələr dünyada üç yerdə - İran, Meksika və Qobustanda mövcuddur.

A.Oleari (1636) və B. Dorn (1861) tərəfindən təqdim edilən rəsmlərdə də Abidə ətrafında səmanın aydınlığı, günbəz ətrafında göyərçinlərin dəstə-dəstə uçması diqqəti cəlb edir.

Diri Babanın özü 1402-ci ildən əvvəl yaşayıb. Lakin, ona qarşı ümumxalq məhəbbətinin ən uca zirvəsi 1402-ci ildə mahir memar tərəfindən onun şərəfinə ucaldılmış türbənin sayəsində öz əksini tapmışdır.

Çox təəssüf ki, monqolların Azərbaycana vurduğu yaralar təzə-təzə sağalan dövrdə cənubdan və şimaldan yeni təhlükələr yaranmaqda idi. Xalqın öz arzusu ilə seçilmiş Şirvanşah Şeyx I İbrahimin ağıllı siyasəti sayəsində Əmir Teymurla "dostluq kəməri" bağlamış Şirvanın müstəqilliyini və tərəqqisini qoruya bilmişdi. Ancaq, Güney Azərbaycanı müharibə

vəziyyətində idi. Təbriz şəhərinə 1387-1392-ci illər ərzində 22 dəfə hücum olub, bu müddətdə şəhər 18 dəfə əldən-ələ keçib, 1392-ci ildə Teymurun qoşunu tərəfindən tutulmuş, sonra isə Miranşahın əmri ilə Təbrizdə və Sultaniyyədə tarixi abidələrin əksəriyyəti dağıdılmışdı. Əmir Teymur Təbrizin görkəmli sənətkarlarını Səmərqəndə aparırdı.

Təsadüfi deyil ki, 1475-ci ildə Şamaxıda olmuş Avropa səyyahı A.Kontarini onu Təbrizdən zəngin bir şəhər kimi göstərirdi. XV əsrdə Şamaxı, artıq, beynəlxalq ipək ticarətində əhəmiyyətli mövqe tuturdu. Şirvan ipəyi Hələb yolu ilə Avropaya da aparılır. Bakı isə liman şəhəri kimi Avropa atlasında (1375) qeyd edilirdi.

İngilis səyyahı A.Cenkinson (1562) XVI əsrdə Şamaxını "qəşəng kral şəhəri" adlandırır, Cefri Deker isə, " bütүн Midiyanın ən yaxşı şəhəri" (1572) kimi vəsf edirdi.

Xaqani Şirvani, Nizami və Seyid Yəhya Bakuvinin (?-1460) həyat və yaradıcılığından aydın olur ki, XII-XV əsrlərdə görkəmli şair və filosoflar Şirvana gəlirlərmiş, şirvanşahlar onları himayə edirmiş. Şirvanşah Şeyx İbrahim saray şairi Bədr Şirvani ilə görüşmək üçün Şirvana gəlmiş fars şairi Katibi Turşiziyə bir şeirə görə 10000 qızıl dinar vermişdi.

Yuxarıda sadalanan faktlar Nəsimi dövründə Şimali və Cənubi Azərbaycandakı vəziyyəti hərtərəfli xarakterizə edir.

Seyid İmadəddin Nəsimi 1369-cu ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini Şamaxıda almış, dövrünün bütүн dini və dünyəvi biliklərini mənimsəyib özündə əxz etmişdi.

Fəzlullah Nəimi XIV əsrin son rübündə Şirvana gəlmişdi. Deməli, həmin dövrdə Şirvanda əmin-amanlığın olduğunu bilir, fəlsəfi fikirlərini yaymaq üçün Şirvanda yaxşı mühitin olmasına inanırdı. O dövrdə Bakı " bir növ " hürufiliyin təbliğ ocağına çevrilmişdir. Nəimi ömrünün son illərini Şirvanda yaşayıb. O, bir neçə fəlsəfi əsər, o cümlədən "Vəsiyyətnamə" sini yazmışdı. Deməli, o, Şirvanda kamil və cəsəretli müridlərin olduğunu görmüş və buna güvənmişdi.

Hürufiliyin başçıları Allah nurunun təcəllası olan kamil insan kimi, hakimlər arasında nüfuzları sayəsində, siyasi məsələlərə müdaxilə edərək, qırğınların qarşısını ala bildilər. Belə sərdabarlardan (insan azadlığı üçün başından keçən) biri də Fəzullah Nəimi idi.

Nəsimi şeirlərini əvvəlcə Hüseyni təxəllüsü ilə yazırdı. Ehtimal ki, Nəsimi bu təxəllüsü X əsrin məşhur sufi şairi Hüseyn Mənsur Həllaca hüsn-rəğbət bəslədiyi üçün seçmişdi. Həllac Mənsurun «ənəlhəq» dediyi üçün dar ağacından asılması məşhur tarixi hadisədir. Öz etiqadı uğrunda mərdliklə həlak olmuş bu insanın surəti cəsərət, mərdlik rəmzi kimi Nəsiminin də şeirlərində tez-tez canlanır.

Şair, Fəzlullahın təliminə bələd olduqdan sonra Nəsimi təxəllüsünü qəbul etmişdi.

Nəsimi o dövrün sınaq meydanı olan ərəb və fars dillərində şeirlər yazsa da, üstünlüyü ana dilinə vermişdir. Buna görə də, Nəsiminin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının və bədii dilinin tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı hesab edilir. Onun tarixi xidməti sayəsində Azərbaycan dili ərəb, fars dilləri ilə yanaşı Yaxın Şərqi ən geniş yayılmış ədəbi dilinə çevrilmişdir. Nəsimi Azərbaycan dilinin ictimai fəlsəfi lirika zirvəsini fəth etmişdir.

Xalq dilinin üslubi-qrammatik imkanlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməkdə Nəsimi dili misilsiz olub, tayı bərabəri yoxdur.

XIV əsr Azərbaycan ədəbi dilində ismi birləşmələrin ümumi mənzərəsini yalnız Nəsiminin əsərlərinə istinad etməklə əks etdirmək mümkündür.

«Ənəlhəq» söylədiyinə görə Hüseyn Həllacın dara çəkildiyini Nəsimi əvvəlcədən bilirdi. Lakin, yaradıcılığının ilk mərhələsindən son nəfəsinə qədər «döyüş meydanında» heç vaxt əqidəsindən dönmədi. O, humanizm uğrunda mübarizəsində Qurani-Kərimdən, hikmətdən, məntiqdən, öz fəlsəfi fikirlərindən, ana dilimizin incəlik və zənginliyindən yaradıcılıqla istifadə edərək hər mənada zəngin və parlaq olan Nəsimi Zirvəsini fəth etdi.

Məndə sığar iki cahan mən bu cahana sığmazam,
 Gövhəri laməkan mənəm kövnü məkana sığmazam.
 Zərrə mənəm, günəş mənəm, vəhy ilə həm mələk mənəm,
 Çək dilini əbsəm ol, mən bu lisanə sığmazam.
 Gərçi bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, qüreyşiyəm,
 Məndən uludur ayətim, ayətə, şanə sığmazam,

deyən şair bəşəriyyətə həmin dövərə qədər qismət olmuş mənəvi zənginliyi qəbul etmiş, özünə məxsus mənəvi dəyərlərin köklərinin daha ulu olduğunu bildirərək ən uca zirvələr fəth edəcəyinə, kamilliyin ən yüksək səviyyəsinə çatacağına inanmışdı.

Şairin zindan günlərində həbsdə yazdığı cəsarətli şeirləri, mühakimə zamanı mərdanə davranışı, məntiqi cavabları, mətin iradəsi uzun müddət xalq arasında danışılmış, əfsanələşərək dillərdə əzbər olmuşdu.

Nəsimi yaradıcılığı özündən sonra gələn şərq ədəbiyyatına güclü təsir etmişdir. Süruri Nəsimi ilə tanış olmasa da, onun şeirlərini oxuyaraq hürufiliyin təsiri altına düşmüş, bu ruhda şeirlər yaratmışdı. Azərbaycan dilində ilk dəfə "Leyli və Məcnun" poemasını yazmış Həqiri Təbrizinin yaradıcılığına da Nəsiminin təsiri duyulmaqdadır:

Bülbüləm, hüsnün gülüstandır mənə,
 Ləblərin ləli bədəxşandır mənə.
 Səndən ayrı gəzmərəm ey dilruba,
 Çün xəyalın canda mehmandır mənə.

Nəsimi Marağalı Əvhədinin qəsidələrindən birini Azərbaycan dilinə çevirərək tərcüməçilik sənətinin əsasını qoymuşdur.

Maraqlıdır ki, XV əsrdə yaşamış görkəmli şair Bədr Şirvaninin (1387 – 1450) yaradıcılığı həm poeziyamızın, həm də memarlığımızın inkişafını öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Onun 38 maddeyi-tarixi məlumdur.

Bu maddeyi-tarixlər dövrünün görkəmli şəxslərinə və son dərəcədə gözəl Memarlıq Abidələrinə həsr olunub ki, bu da bir daha XV əsrdə Azərbaycan mədəniyyətinin hər tərəfli zəngin olduğunu təsdiqləyir. Bədr Şirvaninin ikidilli şeirləri-müləmmələri də məlumdur. Bu əsərlərdə şair özünü Azərbaycan-türk ədəbi dilinin və şifahi xalq yaradıcılığının gözəl bilicisi kimi göstərmişdir.

Nəsimidən 33 il sonra vəfat etmiş Bədr Şirvaninin ədəbi dilimizdəki yaradıcılıq uğurları da Nəsimi Zirvəsinin əlçatmaz və həyati əhəmiyyətli olduğunu təsdiqləyir.

Nəsimi şeirlərini yayan, təbliğ edənlər dərvişlər, xalq içərisindən çıxmış aşuqlar, ozanlar idi. Sözlərini üz - üzə insanlara deyirdilər. Nəsimi şeirləri yalnız saraylar, filosoflar üçün yox, xalq kütləsi üçün dəyərli idi.

Xalq içində böyümüş Şeyx Nəsimi şah sarayına yox, halal çörəyin və kamilliyin müqəddəsliyinə, ana dilinin zənginliyinə güvənirdi.

Bu gün dünyanın bir çox bölgəsini bürüyən müharibələri sevməyən xalqlar Nəsimi ideyalarının həqiqiliyini təsdiqləyir.

1973-cü ildə Nəsiminin yubileyini qeyd etmiş Beynəlxalq ictimaiyyət bu il də, gələcəkdə də onun layiqli yubileyini qeyd etməyi özlərinə şərəf biləcəklər. Sülhsevər xalqlar öz arzularına çatdıqca Şeyx Nəsimi ideyaları qarşısında baş əyəcəklər. Yer üzünün əşrəfi olan İnsan müharibə şəraitində yox, kamillik zirvəsində yaşamalıdır.

Bəli, Diri Baba 1402-ci ildən əvvəl də Əbədiyyət Günəşi kimi yaşayırdı. Lakin Şeyx Nəsimi Vətəndən uzaq düşəndə Vətənə təsəlli vermək üçün 1402-ci ildə memar dühası ilə Diri Baba türbəsi simasında yeni Əbədiyyət Günəşi parladı, aləmə nur saçdı, Şeyx Nəsimi kimi Əbədiyyət Günəşi ilə birlikdə Vətənin qoşa qanadı oldu.

Azərbaycan xalqı həmişə qoşa qanadlı olub.

Bəli, Nəsimi ən böyük poeziyanın yaradıcılarından biri və Azərbaycan dilində birincisi olmuşdur. O, Kamil İnsan azadlığı uğrunda mübarizə aparmış, bu yolda şəhidliyi qəbul etmiş, bütün irticaçı fikirlərin dünyasını

sarsıdan, insanın mənəvi azadlığı üçün zülmün, əsarətin sütunlarını titrədə bilən böyük bir poeziya yaratmışdır.

Ədalət naminə, onu da qeyd etməyi özümə mənəvi borc bilirəm ki, Moskvanın lirik şairi Arkadiy Kanıkin eyni dövrün Əbədiyyət Nişanələri olan Diri Baba türbəsinə və Nəsimi zirvəsinə məndən öncə diqqət yetrilmişdir. Çünki o, Azərbaycanın mənəvi zənginliyinə hər zaman hüsn-rəgbət bəsləmişdir. A. Kanıkin Azərbaycana aid şeirlərini bir kitabda cəmləşdirib, çap etdirmişdir. Kitabın adı da, ilk seirlərdən biri də “Diri Baba”dır (1984). Başqa iki müxtəlif kitabında isə, “Nəsimi” adlı şeirində əziz və ən fədakar şairimizi, ən böyük poeziya nümunəsi ilə yad etmişdir (1983, 1986):

Он встал посреди эшафота,
все силы собирая в комок.
Вникать никому неохота
в его утверждение: – Я Бог!

Nazpəri Mehdiyeva

Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və

ədəbiyyat

müəllimliyi ixtisası, IV kurs, qrup

AƏ16

Nəsimi və Azərbaycan ədəbi dili

1. Bəzi ümumi qeydlər

Ədəbi dilin iki əsas qolu var: 1) şifahi ədəbi dil, 2) yazılı ədəbi dil. Əgər VII-VIII əsrlərdən ərəb və fars dilləri rəsmi ədəbi dil kimi növbələşirdisə, Azərbaycan ədəbi dilinin daha qədim tarixə malik şifahi qolu heç bir istila, əcnəbi təsir və sairəyə məruz qalmadan xalq dilinin zəminində öz inkişafını davam etdirməkdə idi. Buna görə də şifahi ədəbi dil müəyyən mənada yazılı ədəbi dilimizin əsası və ilki olmuşdur. Deməli, XIV-XV əsrlərdə yazılı ədəbi dil birdən-birə klassik səviyyəyə yüksəlmişdi. Hər şeydən əvvəl, onun güclü xalq dili və şifahi ədəbi dil zəmini vardı.

“Dədə Qorqud”un, “Qisseyi-Yusif”in, “Əhməd Hərami dastanı”nın şifahi-bədii xalq yaradıcılığı ilə səsleşməsi həm də yazılı dilin folklorla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdiyini göstərirdi. Bu məziyyət XIII-XIV əsrlər yazılı dilimizin digər nümunələri və ədəbi şəxsiyyətlərin dil yaradıcılığı fəaliyyətində də açıq-aşkar müşahidə edilir.

Nəsimi və Kişvərinin əsərləri, zəngin dil yaradıcılığı XIV-XV əsrlərin dil mənzərəsini, onun inkişaf xüsusiyyətlərini aydın şəkildə işıqlandırır; mərhələ təşkil edir; dildə klassikanın başlanğıc mərhələsini.

Nəsimiyə qədər ana dilində yazıb-yaratmış görkəmli sənətkarlardan biri də Qazi Əhməd Bürhanəddindir. Onun 1394-cü ildə əlyazması şəklində tamamlanan “Divan”ına 1500-ə qədər qəzəl, 20 rübai, 119 tuyuq və bir çox müfrəd daxildir. “Divan” hərəkəli yazılmışdır. Odur ki, dil cəhətdən xüsusilə

qiymətlidir. Qazinin dili fərdi keyfiyyətlərlə zəngindir, onda xalq poeziyasının güclü təsiri hiss olunur:

“Ərənlər öz yolunda ər tək gərək,
Meydanda erkək kişi nər tək gərək.
Yaxşı yaman, qatı yumşax olsa xoş,
Sərvərəm deyən kişi erkək gərək”

Cümlə quruluşu, sözlərin bir-birilə əlaqəsi və bağlanması qaydalarında heç bir xarici təsir yoxdur. Üslubca bu parça, “Koroğlu” dastanındakı bəzi parçaları xatırladır.

Müqayisə et:

“Dəlilərim, bu gün dava günüdür,
Müxənnət ölkəsi talanmaq gərək!
Qoç igidlər yarasından bəllənər,
Şərbət tək qanına yalanmaq gərək”

Qazi Əhmədin bu şeiri də xalq dili və üslubundadır:

“Dedüm ki, ləbün! Dedi: nə şirin söylər!
Dedüm ki, belün! Dedi: nə narın söylər!
Dedüm ki, canum cümlə fədadür saçuna,
Dedi ki, nu miskin helə varın söylər”

Bir sıra sözlərin canlı tələffüzü (ləbün, belün, canum, saçun sonuncu n-lər sağır nundur) ilə verilməsi də nəzərimizi cəlb etməyə bilməz...

Qazi Əhməd Bürhanəddinin dilində özünəməxsus şirinlik vardır. O, şeirdə xalq dilinin canlılığını saxlamağa çalışır və sözün deyilişinə xüsusi əhəmiyyət verir. Dildəki hazır materiala, canlı ifadə tərzinə geniş şəkildə müraciət edən şair bəzən söz və ifadələri, hətta fikri ustalıqla elə qarşılaşdırır, ona elə bədii don geydirir ki, oxucunu xeyli düşündürür:

“Yüzün görüb ağlarsa, bülbül gülə qarşu,
Sən bülbülə bülbül deməgin, gül gülə qarşu”

Məcəzlərdən istifadədə Qazi daha artıq uğur qazanır; canlı dildən aldığı sözə, ifadəyə yeni bədii məna verməklə, özünəməxsus bir şivə-üslub yaratmış olur:

“Gəl, gəl ki, könlümdə qalmadı qərar,
Tez gəl ki, yürəgümə od düşdü, yanar.

Şeir oldu bənüm və yanar yürəgüm,
Gər gecə gəlür isən, düzüldü fənar”

“Apar könlümü, şaha, gözün ilə,
Məni tək tazə qılığıl, yüzün ilə.

“Yüzün gündüzdürür, düzüldü fənar”.

“Gecəyi görüm gündüzün ilə”.

Şairin yaratdığı cinaslara da nəzər salaq:

“Yar bizüm ilə yenə, gör ki, nə al eylədi,

Taki, yaşum qan ola, ya kəfən al eylədi”.

“Dünyada görcək aşiq qanı, qanı?”

Aşiq isən, gözünün qanı, qanı?”.

“Şəha, yüzünün gülünü dərsəm olamı?

Nə çəkdüğümü yüzünə dərsəm olamı?”.

“Dedim ki, əcəb ləblərünü kim sorər, ey dust?

Aydur: bu xəyali, qov anı kim, sorər, ey dust?”.

Əgər ana dilimizin XIV əsr şeirində yaratdığı yazılı poeziya və onun dili bu qədər ahəngdar, dərin və kamildirsə, onda həmin dilin və onun

şeyriyyətinin əzəli nə vaxtdan başlamalı idi?! Hələ VI-VII əsrlərdə “Dədə Qorqud” kimi zəngin kitabəni yaratmış dilin yazılı qolunun XIV əsr səviyyəsi məhz belə ola bilərdi...

XIV-XV əsrlərdə Azərbaycan şeir dili ərəb, fars dillərilə mübarizə şəraitində olsa da, öz əsl inkişaf yolunda idi. Artıq “sıxışdırılmaqda olan ərəb dilinin yerini tədriclə elmi fəaliyyət sahəsində fars dili, ədəbi fəaliyyət sahəsində isə xalqların danışdığı dilləri tutur”du. “Türk dillərində danışan xalqlar da həm ərəb, həm fars dilindən yaxa qurtarmaq istəyirdilər; Nəsimi, Füzuli və başqaları bu sahədə böyük fəaliyyət göstərmişlər” (52, s. 37). Lakin ərəb, fars dillərinin nüfuzuna dərhal son qoymaq mümkün deyildi. Belə ki, ərəb dilini “müqəddəs dil” hesab edən din xadimlərinin bir sıra irticaçı tədbirləri də bu işin gedişinə mane olurdu” (52, s. 37). Bun-la baxmayaraq Azərbaycan şeiri və şeir dili öz hüququnu bərpa edir, doğma zəmini üzərində kamilləşir, milli əsaslarını möhkəmləndirirdi. Bu proses, bütün ziddiyyətləri ilə yanaşı, yeni mərhələ- Azərbaycan şeir dilinin inkişafı tarixində klassik mərhələ idi. Biz bunu Nəsimi mərhələsi də adlandırma bilərik. Nəsimi birdən-birə yetişməmişdi; ondan əvvəl ana tel, güclü ədəbi irs öz əsasını canlı həyatdan, xüsusilə şifahi-bədii yaradıcılıqdan aldığı üçün daha qüdrətli idi.

Nəsimiyə qədər ana dilində şeir-sənət nümunələri az yaranmamışdı. Böyük bir ədəbi yol vardı. İndi isə məsələ bu yolu genişlətmək, inkişaf etdirib möhkəm əsas, klassika yaratmaqda idi. Belə hallarda isə sənətkar tarixi bir iş görməli olur. Ərəb və fars dili irticasına qarşı Azərbaycan klassik şeir dili və üslubu ənənəsini möhkəmlətmək-bu böyük və şərəfli işi yerinə yetirmək vəzifəsi ilk növbədə Qazi Bürhanəddinin və Nəsiminin üzərinə düşmüşdü. Onlar təxminən eyni dövrdə yazıb-yaratmışlar. Bu ədəbi şəxsiyyətlər Azərbaycan yazılı poeziya dili inkişafının çox qüdrətli mənbəyi və dayağı olmuşlar. Xüsusilə, Nəsiminin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı tarixində gördüyü iş böyükdür. Onun bu fəaliyyətinə hərtərəfli və layiqincə qiymət vermək hər kəsin mənəvi borcudur.

Nabat Mirəliyeva**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, IV kurs, qrup AƏ16****Nəsimi və ümumxalq danışığı dili**

Nəsiminin “Söz” rədifli şeiri müstəsna edilərsə, dilə aid ayrıca nəzəri əsəri yoxdur; lakin Nəsiminin canlı danışığa-xalq dilinə münasibətdə həssaslığı, düzgün yol tutduğu ümumxalq və ədəbi dilə əsl münasibəti şeir yaradıcılığının ümumi ruhunda aşkara çıxır.

Nəsimi ümumxalq dilini gözəl bilmişdir. Bu onun hər şeirində-şeyrin quruluşu, fikrin yığcamlığı, sözlərin yerli-yerində işlənməsi, ifadələrin seçilməsi, cümlələrin növləri, xüsusiyyətləri və s.-də hiss olunur.

Sözü necə demək və ona bədii boya verməkdə Nəsimi ustadır. Bu ustalığı ilk növbədə sözlərdən istifadədə özünü göstərir. Şair sözlərin canlı dildəki silsiləsini, müxtəlif mənalarını axtarıb tapır və onlardan istifadə edir; bədii fikri daha münasib və mümkün qədər ümumxalq səviyyəsinə uyğun şəkildə deməyə çalışır. Nəsimi dilinin xəlqiliyi və özünəməxsus koloriti ana dilinin o vaxtkı nitq-danışığı mədəniyyətinə yiyələnməsi, sözün daxili imkanlarına, ifadə və üslubi zənginliyinə dərinləndirilməsi ilə izah olunur. Eyni zamanda Nəsimi yaradıcılığında onun güclü təbii və fitri istedadı da mühüm və həlledici rol oynamışdır.

Nəsimi sözün məna çalarlıqlarından istifadə etməkdə daha məharətli olub; sinonim sözlər işlətmək, cinaslar yaratmaqda özünəməxsus yaradıcılıq manerası, üsulu vardı.

Nəsiminin söz, ifadə, misra və beytlərini bəzən adi danışığı və söhbətlərdən fərqləndirmək olmur. XIV əsr şəraitində canlı dilə üstünlük verərək yazmaq, həyati nitq, danışığıla əlaqə və yaxınlıq şeir dilimizin gələcək inkişafı üçün əhəmiyyətli idi. Çünki o dövrə aid sözlər, ifadə, nitq tərzini və s ədəbi dilə gətirilir, ona əbədi həyat verilir. Beləliklə də, poeziya

dili normaları məhz canlı xalq dili əsasında möhkəmlənir və sabitləşirdi

Məs. :

“Həqq əyan oldu, gəlin, həqqi görək,
Həqqi batildən seçək, fərqi görək”.

“Sən bana, dilbər, yetərsən, özgələr yar olmasun,
Bir olur yar, iki olmaz, iki zinhar olmasun.

Hər şey burada sadədir; sözlərin çoxu ana dilimizin öz sözləridir, ifadə və deyiliş tərzini canlı dildən götürülmüşdür. Həqq, əyan, batil, zinhar, xar, rux, ruxsar.... kimi alınma sözlər və güli-xəndan tərkibinin də o zaman canlı danışmada işlək olduğuna şübhə etmirik. Nəsimidə alınma sözlər bəzən üstünlük təşkil etsə də qrammatik quruluşu və ərəb fars sözlərinin xalq ifadə tərzinə uyğunlaşdırılması vəziyyəti tamam dəyişir. Məs. : iki beyti müqayisə edək:

“Firqət içində yürəgim gör ki, nə yarə-yarədir?!
Bağrımı gör bu güssədən kim, necə parə-parədir?”.

“Şahidəm, şəməm, şərabam, saqiyəm, həm cami-Cəm.
Kövsərəm həm, səlsəbiləm, həm meyin ənguriyəm”.

Birinci beytdə iki-üç əcnəbi söz(firqət, güssə, parə-parə) vardır. Qalanlar türk-Azərbaycan sözləridir; qrammatik quruluş isə bütünlüklə Azərbaycan dilindədir- yara-yara, para-para paronimləri öz sövti şəklini bir az dəyişmişsə də bu, şeirin ölçüsü ilə əlaqədardır.

İkinci beytdə təmiz Azərbaycan sözü yoxdur. Lakin kimin ağına gələ bilər ki, bu beyt azərbaycanca deyildir. Buradakı sözlər şəxs sonluqları ilə danışmaq xüsusiyyətlərinə elə hökmə tabe edilmiş, elə qrammatik qəlibə salınmışdır ki, onların alınma olduğu təsəvvürə belə gəlmir-sözlər ana dilinin ən səciyyəvi bir qanunu əsasında yumruq kimi sıxılmışdır. Əgər hər

bir sözü açsaq (məs. , şahidəm;...kövsərəm həm- mən həm kövsərəm...), beytdəki sözlərin sayı iki dəfə çoxalmış olur. Lakin buna ehtiyac duyulmur. Yığcamlığı ilə fərqlənən Azərbaycan klassik şeirinin bu keyfiyyətinin əsasları məhz öz yaradılışından belə qoyulmuşdu.

Nəsimi ümumxalq dilindən ədəbi dilə-şeirə elə söz və ifadələr gətirirdi ki, onlar geniş dairədə istifadə olunurdu. Şair ərəb, fars sözlərinə də eyni mövqedən yanaşaraq; elə söz və ifadələrdən istifadə edirdi ki, onlar dövr ilə səsleşirdi. Nəsiminin dilindəki çətin elmi, fəlsəfi, dini islahatlar, sözlər isə dövrün müxtəlif kitablarından, təriqətlərindən irəli gəlirdi...

Nəsiminin əsərləri Azərbaycan dilinin XIII-XIV əsrlərdəki danışiq dili və üslubunun mühüm cəhətlərini əks etdirir. Həm də o zaman klassik şeirin tələblərindən irəli gələn müəyyən qanun-qaydalar (uzanmalar, gödəlmələr, sözlərin qeyri-normal tələffüz edilməsi təsadüfləri və s.) da vardır ki, üç cəhətdən işlədilirdi. Belə ki, sənətkar dilin “xam” materialı üzərində işlərkən xalq ruhunu əsas götürür, dildə daha çox ümumi olan halları nəzərə alır, canlı dildən işlək sözləri seçir, onların birləşməsi və işlənmə qayda-qanunlarına müraciət edirdi. Buna görə, dövrü nəzərə aldıqda Nəsiminin dili canlı ifadə vasitələri, tələffüz tərzləri, məişət-danışiq səciyyəli söz və ifadələrlə zəngindir. Müasir dilimizlə Nəsiminin dili arasında bağlılıq, yaxınlıq və körpü yaradan bu cəhətlərdir. Məs., təkçə “ey” nidası ilə deyilən xitablara nəzər salsaq, şairin xalq dilinin ifadə zənginliyinə dərinədən bələd olduğu qənaətinə gələ bilərik.

a) “ey” nidası “ki”, “və” bağlayıcıları ilə işlənir:

“Ey ki, müşğüldür, deyəsən, Vasil olmaq yarilə”.

“Vey simü kəhər kanı, didarinə müştəqəm”.

b) “ey” nidası bir sözlə işlənir:

“Sənsiz, ey can, könlüm aram eyləməz”.

“ Elmi-hikmətdən bilürsən gəl bəru, gəl, ey həkim!

- v) “ey” nidası iki-üç sözlə işlənir:
 “Ey qəmər yüzlü, götür həqdən niqab!”
 “Surətin müşəfidir, ey can parəsi”.
- q) “ey” nidası üç-dörd və daha artıq sözlə işlənir:
 “Ey mələk surətli dilbər, can fədadır yolun”.
 “Ey gözü, qaşu yeləklü şəhriyarım, qandasan?”.
- ğ) “ey” nidası misradakı sözlərin hamısına aid olur:
 “Ey cümlə cəhan canı, aşıqlərin imanı!”
 “Ey behiştədən tazə gəlmiş, tazə gül!”
- c) Bütünlüklə bir bəndin hər misrası “ey” nidası ilə başlanır və “ey” misradakı sözlərin hamısına aid olur:
 “Ey yüzündən hurü ğılman münfəil!”
 Ey qarşısında mahi-taban münfəil!
 Ey ləbindən abi-heyvan münfəil
 Ey xəmindən vərdü reyhan münfəil!”
- d) “ey” nidası bir misrada iki dəfə təkrarlanır və müəyyən qrup sözlərə aid olur:
 “Ey cəmilim, ey cəmalim, bəhrü kənim, mərhəba!”
 “Ey yüzün nəsrün minəl-lah, ey saçın fəthün qərib!”.

Misallardakı sözlərin müəyyən qismi alınma olub; danışiq dilində işlək olmasa da, “ey” nidası o sözlərə xalq ruhu verir, onları bir növ qəlibə salır, deyilişcə doğmalaşdırır.

- 1) Nəsimi tez-tez təkrarlardan istifadə edir. Onda təkrarların özü də müxtəlifdir, müəyyən nizama əsaslanan təkrarlar onun dilini xalq ifadə tərzinə yaxınlaşdırır.

a) Söz təkrarlanıb paronim yaradır:

“İçirəm ğəm mətbəxindən dürlü-dürlü aşlar...
Zülfün ucundan nə çox-çox yelə vardı başlar”
“Sanma yüzün gülündən gülə-gülə gül utandı”

b) Söz təkrarlanır:

“Sənin şəmi-cəmalındn vücudim
Münəvvirdir, münəvvərdir, münəvvər”

2) Nəsimi atalar sözü və məsəllərdən istifadə edir; xalq hikməti və ibrətamiz sözlər onun şeir dilini bəzəyir:

“Atamız sahib kəmal oldu bizə.
Anamız südü həlal oldu bizə.”

“Müddəi tən edübən başıma qaqar eşqini,
Sınığa vacib degildir bunca atmaq daşlar...
Şöylə yanar cigərimdə, ey sənəm, eşqin odu
Kim, tutuşmuş şöləsindən həm quru, həm yaşlar”.
“Çün hər nə kim, anı biçərsən axır...”.

3) Nəsimi sözlərin ümümxalq tələffüzündən istifadə edir, bəzən sözün danışıqdakı şəkli və sövti dəyişikliklə verilməsi şairin dilini canlı dilə yaxınlaşdırır.

a) Söz daxilindən müəyyən səslər düşür:

“Yarəlü eylədi bəni cürəsi ağulu ğəmin,
“ Yarəlü yarını qoma dərdinə gör nə çarədir”.
“Həsərətindən yürəgim hərdəm ərir”.
“Kafiri-müşrikdir, ana div əgər dersəm, nola!
Həsərətindən qəm yer isəm bən, nola?...”

Klassik şeirimizdə sözlərin bu cür tələffüzü bəzən əruz vəzninin tələbilə əlaqələndirilir. Lakin ümumxalq danışığına görə həmin sözlər belə də işləyə bilər. Bu xüsusiyyət əslində canlı dilə məxsus keyfiyyətdir. “Dədə Qorqud”dan gətirilən misralar da bu fikrin doğruluğuna şahidlik edir: 1) Nolaydı bənim ecimə bir ləhzə bağaydınız” (D-6/9); “Beyrək aydır: vallah mən, Qazan uğuruna başım qoymuşam” (D-150/297); “Qapuçılar, qapıyı qapan!-dedi” (D-81/159),..

b) Söz daxilində yaxın səslər, (d,t; q, ğ, x) bir-birinin yerində işlənir:

“Dağılma, dört yana aşiq ki, qandansan, heyhat!”.

“Kafirin diri yığıldı ditrədi latü mənət”.

“Götür ol badə (ni) çün həmdəm oldux”.

v) söz daxilində səslər yerini dəyişir:

“Ənbərin sünbülünə badi-səhər gah əsicək,

Qoyma dəprənməgə kim, ənbəri-sara dökülür”.

“Firqətin dərdi bəni torpaq edərsə, ey səba!”.

“Sur oldu eşitmədi qulağın.

Dayandı bu köpridə ayağın”...

4) Nəsimi ailə-məişət sözlərindən istifadə edir. Bu cəhət onun dilini xalq həyatına daha da bağlayır:

“Ana nə şərbətü məcun gerek, nə əppəgü aş”.

“Doludur xuni-cigərdən gözümün badyası”.

“Dürüst ol gönçəyə bənzər kim, içi dopdolu qandır”.

Və s. Və i.a.

Bütün bunlar şeir dilimizin inkişafında ədəbi dilə münasibət və ədəbi dillə canlı danışmaq dilinin qarşılıqlı əlaqəsi məsələsində Nəsiminin doğru istiqamət götürdüyünü sübut edir. Bu barədə danışmaq bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycan şeir dili klassik cığıra düşdüyü ilk mərhələdən canlı dilin, ümumxalq dilinin vüsətinə və daxili məziyyətlərinə əsaslanmışdır.

Əskər xan İbrahimov

R 16 sayılı qrup tələbəsi

Elmi rəhbər: dosent, Rəsulov Mehman

Nəsimi dövründə ictimai – siyasi vəziyyət

Bəhs etdiyimiz dövrdə Cənubi Qafqaz, Yaxın və Orta Şərqlin siyasi vəziyyətində bir sıra ümumi amillər əsaslı rol oynayırdı. Bunlardan ən başlıcası Azərbaycanın və qonşu ölkələrin Əmir Teymurun dağıdıcı basqınlarına məruz qalması idi.

Bu zaman Azərbaycanın şimalında Şirvanşahlar dövləti I İbrahim (1382 – 1417) hakimiyyəti altında müəyyən iqtisadi – siyasi tərəqqiyə nail olmaqda idi. I İbrahim ağıllı və təmkinli siyasəti nəticəsində Şirvan Azərbaycanın digər bölgələrindən fərqli olaraq öz istiqlalini qəsbkarlardan qoruya bildi. Böyük siyasi nüfuz qazanmış I İbrahim, eyni zamanda, Orlat sülaləsindən olan Şəki hakimi Seydi Əlinin oğlu Seydi Əhməd Teymurla barışdırıb Şəki torpaqlarını işğalçıların basqınından xilas etdi. Gürcü çarı Georginin də Teymurla sülh müqaviləsi bağlamasında şirvanşahın müsbət rolu özünü göstərdi. Təbiidir ki, Teymurun vassallarına çevrilmiş Şirvan şahı və Şəki hakimi öz qoşunları ilə Teymurun 1402-ci ildə Osmanlı sultanı I Bayazidə qarşı yürüşündə iştirak etməli oldular. Məhz bu yolla onlar öz daxili müstəqilliklərini qoruya bildilər.

Azərbaycanın təbii sərvətləri və münbit torpaqları əzəldən Qızıl Orda xanlığının da diqqətini cəlb etmişdi. Qızıl Orda xanlığı Elxanilər dövlətinə qarşı Azərbaycan uğrunda mübarizədə, nəticə etibarilə müvəffəqiyyət əldə edə bilmədi. Onların Dərbənddən cənuba tərəf basqınları ölkəyə böyük zərər yetirdisə də, bu hücumlar Elxanilər tərəfindən dəf edildi. Toxtamışın yenidən ölkəni ələ keçirmək cəhdləri Teymurun və Şirvanşahların müqavimətinə rast gələrək boşa çıxdı.

Şirvandan fərqli olaraq Azərbaycanın Kür çayına nəzərən cənub hissəsi Teymurilərin yürüşləri zamanı böyük qırğına, dağıntı və qarətlərə məruz qaldı. Yerli feodalların bir hissəsinin əmlak və torpaqları əllərindən alındı, kəndlilər üzərinə ağır vergilər qoyuldu. Məhsuldar qüvvələrin fəaliyyətinə ciddi təsir edən bütün bu amillər ölkənin iqtisadi tənəzzülünə səbəb oldu.

Azərbaycanın cənub hissəsi Teymurun oğlu Miranşahın hakimiyyəti altına keçdi. Arasıkəsilməyən feodal müharibələri xalqın vəziyyətini daha da ağırlaşdırırdı. Miranşah yerli əhaliyə zülm edir, azacıq şübhəyə düşən kimi günahsız adamları edam etdirir, yerli hakimlərə divan tutur, ölkəni amansızcasına viran qoyur, qiymətli maddi mədəniyyət abidələrini dağıdırdı. Miranşahın Bağdada, Sultan Əhmədin üzərinə uğursuz səfəri zamanı Təbriz əhalisi ona qarşı üsyana qalxdı, lakin Miranşah qayıtdı və qiyamçılara divan tutdu.

Miranşah Şəki hakimi Seydi Əli Orlata qarşı qoşun göndərərək onun ərazisini viran etdi. Şəkililər Teymurilərə qarşı inadlı müqavimət göstərir, böyük qəhrəmanlıq nümayiş etdirirdilər. Əlincə qalasının müdafiəsi (1387 – 1401) xalqımızın azadlıq uğrunda mübarizəsinin mühüm səhifələrindəndir. 14 illik mühasirədən sonra qala müdafiəçilərinin köməyinə gəlmiş müttəfiq şəkilli – gürcü dəstələri qalib gəldilər. Bu sübut etdi ki, Teymurun Azərbaycanda hakimiyyəti zəifləmək üzrədir və yerli feodallar ona tabe olmaqdan boyun qaçırmağa başladılar.

Cənubi Azərbaycan Əbubəkr və Ömər arasında gedən qanlı toqquşmalar meydanına çevrilmişdi. Təbriz əldən-ələ keçir və şəhərin sakinləri ciddi qarətlərə məruz qalırdı. Lakin təbrizlilər işğalçılara qarşı mübarizədə böyük hünər və mətinlik göstərərək onları şəhərdən çıxmağa məcbur etdilər. Mənbələrdə Təbrizin müdafiəsinin təşkilində Qazi Qiyasəddin, Əbdül Möhsün Qəzvini, Şeyx Əxi Qəssab və Qazi İmadəddinin qeyrət və bacarığı xüsusi qeyd olunur.

XV əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Teymuri hakimiyyəti altından çıxması və birləşməsi üçün çox əlverişli şərait yaranmışdı. Artıq beynəlxalq mübarizələr meydanında Azərbaycan üçün təhlükə yarada biləcək qüvvə yox idi. Teymurun vəfatından sonra (1405) onun işğalçı siyasəti nəticəsində yaranan Teymurilər dövləti tədricən dağılmağa başladı. Müxtəlif ölkələrdə hökmranlığın edən Teymuri şahzadələri arasındakı ixtilaflar nəticəsində bir sıra əyalətlər bu xanədanın təsir dairəsi altından çıxmış, müstəqillik qazanmışdı. Teymurilər arasındakı feodal hərc – mərciyyə davam edirdi. Bu vəziyyət Azərbaycanda da hökm sürməkdə idi. Hələ atası Teymurun sağlığında Azərbaycandakı hakimiyyətindən (Qarabağ və Muğan istisna olmaq şərti ilə) kənar edilmiş Miranşah atasının ölüm xəbərini eşidən kimi bir sıra əyalətlərdə hökmranlığın edən doğma oğlu Mirzə Ömərə qarşı müharibəyə başladı. Bu işdə marağı olan Mirzə Əbubəkr də kiçik qardaşının əleyhinə atası Miranşah ilə birləşdi. Bu çəkişmələr və döyüşlər nəticəsində Teymurilərin Azərbaycandakı hakimiyyəti zəifləməyə başladı. Ölkədə xalq kütlələri arasında xarici əsarətdən azad olmaq meylləri qüvvətləndi. Təbriz, Marağa və Qarabağda həyəcanlar artdı. Müxtəlif əyalətlərin birləşməsi üçün əlverişli şərait yarandı.

Azərbaycanın, eləcə də Şirvanın müstəqilliyini qorumaq və yadellilərin iştirakı olmadan hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirmək üçün I İbrahim ciddi fəaliyyətə başladı. O, Bərdə yaxınlığında Teymuri dövlətinin səlahiyyətli nümayəndələri ilə sülh sazişi bağlamış və sazişdə Şirvanın daxilən müstəqil olduğu qeyd edilmişdi. I İbrahim tezliklə Şəki, Dərbənd, Qəbələ şəhərlərində də (Qarabağ düzənliyinə qədər) öz nüfuzunu möhkəmləndirmiş, müttəfiqi olan Seydi Əlinin oğlu Seydi Əhmədi Şəki hakimi etmişdi.

I İbrahim feodal təbəqələrinin mənafeyini güdmək və bütün Azərbaycanda müstəqil hakim olmaq niyyəti ilə ölkəni dağıntılardan xilas etməyə cəhd göstərirdi. O, yaranmış şəraiti nəzərə alaraq müxtəlif siyasi qrupların vəziyyətindən bacarıqla istifadə edərək, çoxdan nəzərdə

tutduğu məqsədin, Araz çayının cənubunda yerləşən torpaqların Şirvan ətrafında birləşdirilməsi planının həyata keçirilməsi üçün qətiyyətlə fəaliyyətə başladı.

Bəzi feodallar və şəhər əyanları da öz mənafeləri baxımından I İbrahimin bu planını müdafiə edirdilər. Təbriz tacirləri də onu öz hakimləri kimi görmək istəyirdilər. Çünki I İbrahim ticarət və sənatkarlığı inkişaf etdirməyə çalışırdı. Azərbaycan torpaqlarının vahid siyasi qurumda olması isə ticarətin genişlənməsinə labüd imkan və şərait yarada bilərdi.

I İbrahim özünün birləşdirmə siyasətini həyata keçirmək üçün gürcü çarı II Konstantin, Şəki əyalətinin hakimi Seydi Əhməd, Gəncə hakimi Yarəhməd Qaramanlı və Ərdəbil hakimi Bestam Cakirlə ittifaq bağladı. Onların birləşmiş qoşunu Kür çayı sahilində toplandı. O zaman Təbriz hakimi olan Ömər, şirvanşahı qabaqlamaq məqsədilə hücumu keçdi. Bir həftə davam edən döyüşlər həlledici nəticə vermədi. Mirzə Ömər in Kür sahilinə getməsi xəbərini eşidən Miranşah və oğlu Əbubəkr Təbriz üzərinə hücumu keçdilər. Təbriz əhalisi onlara müqavimət göstərərək üsyana qalxdı. Üsyançılar kömək üçün I İbrahime müraciət etdilər. Bu isə şirvanşaha sərhədi keçmək üçün əlverişli imkan yaradırdı.

1406-cı ilin may ayında şirvanşahın döyüşçüləri maneəsiz Təbrizə daxil oldular. Təbrizin I İbrahim in əlinə keçməsi Azərbaycan torpaqlarının vahid hakimiyyət altında birləşməsi demək idi. Bütün Azərbaycanın Şirvana birləşdirilməsi I İbrahim in böyük diplomatik qələbəsi olsa da, bu birləşmə Azərbaycanın bir sıra güclü qonşularının mənafeyi ilə ziddiyət təşkil edirdi. Çünki, Azərbaycanın siyasi cəhətdən dağınıq və bir-biri ilə heç bir əlaqə saxlamayan əyalətlər şəklində olması işğalçı qonşuların xeyrinə idi. Azərbaycanın vahidliyi isə onun qüdrətli dövlət olmasının göstəricisi idi.

Mənbələrdən məlum olur ki, I İbrahim in Azərbaycanın cənub vilayətlərinə təyin etdiyi məmurlar ədalətlə hərəkət edirdilər. Lakin I

İbrahimin birləşdirmə siyasəti uğursuzluqla nəticələndi. Sultan Əhməd Cəlairi və Qara Yusif Qaraqoyunlunun qoşunları Təbriz üzərinə hücumla keçdilər. Şirvanşah öz yaxın adamları ilə məsləhətləşdikdən sonra belə qərara gəldi ki, Arazın şimal sahilinə qayıtmaq zəruridir. Bu qərarın məqsədi tamamilə aydın idi: məlumdur ki, o zaman I İbrahimin yaxşı silahlanmış döyüşçüləri Azərbaycanın feodal əyanlarından ibarət idi və onlarda "vətən" məfhumu yalnız yaşadıkları ərazi ilə məhdudlaşır. I İbrahimə kömək edən başqa tayfa əmirləri də Azərbaycanın birləşməsində maraqlı deyildilər və daha qüvvətli sərkərdələrə xidmət etmək meyli onları xəyanətə vadar edirdi.

1406-cı ilin iyulunda Şirvandan gələn döyüşçülər Təbrizi tərk etdilər və beləliklə, Azərbaycanı birləşdirmək uğrunda I İbrahimin etdiyi ilk cəhd uğursuz oldu. İkinci cəhd isə 1410-cü ildə edildi. Həmin ilin birinci yarısında Azərbaycanın cənub ərazilərində Sultan Əhməd Cəlairinin rəsmi hökmdar olmasına baxmayaraq, Qara Yusifin də xüsusi nüfuzu və təsiri var idi. Qara Yusifin iştirakı olmadan Azərbaycanda hakim olmaq meylinə düşən Sultan Əhməd, Qara Yusifin Ağqoyunlu köçəri qəbilələrinin başçısı Qara Osmanla döyüşə getməsindən istifadə etdi və Təbrizə qoşun yeritdi. O eyni zamanda şirvanşahdan kömək göstərməsini xahiş etdi. I İbrahimin oğlu Kəyumərsin başçılığı altında Təbrizə qoşun göndərdi.

Qara Yusif şirvanşahın tam müstəqilliyini aradan qaldırmaq və onu özündən asılı vəziyyətə salmaq üçün bir neçə cəhd etdi. Həmin cəhdlər I İbrahim tərəfindən etirazla qarşılandı. Çünki şirvanşah çətinliklə əldə etdiyi istiqlaliyyəti itirmək istəmirdi və ölkəsini müstəqil surətdə idarə etmək əzmində idi. O, eyni zamanda Qara Yusiflə müharibə olacağını labüd hesab edir və özü də buna hazırlaşır. I İbrahimin həmin məqsədlə Şəki hakimi Seydi Əhməd və gürcü çarı II Konsantinlə dostluq əlaqələrini davam etdirirdi.

Qara Yusifin və I İbrahimin hərbi hazırlıqları iki il davam etdi. 1412 – ci ilin noyabr – dekabr aylarında Kür çayının sahilində Qaraqoyunlu və

Şirvan qoşunları arasında böyük döyüş baş verdi. Qara Yusif tərəfində Qarabağın, Muğanın və Naxçıvan əyalətinin sayca çox olan qoşunları, I İbrahimin tərəfində isə 2 min atlı ilə ona qoşulmuş II Konstantinin məhdud miqdarda aznaurları (hərbiçiləri) döyüşürdülər. Qüvvələrin qeyri – bərabərliyi nəticəsində Şirvanşah I İbrahim, onun oğulları, qardaşları, emirləri və məşhur sərkərdələri, habelə II Konstantin əsir alındılar. Tezliklə gürcü çarı və 300 hərbiçi edam edildilər, I İbrahim isə 1413 – cü ilin baharında həbsdən azad olundu və Şirvana qayıtdı.

Bəzi ədəbiyyatlardan istinadlar

"Diri baba" türbəsi Mərəzədə (indiki Qobustan şəhərində), köhnə Bakı – Şirvan karvan – ticarət yolu üzərində böyük bir qayalıqda oyulub çapılmış boşluğun (mağaranın) içərisində tikilmişdir. Kitabədə deyilir: "Ən böyük sultan, xalqların ixtiyar sahibi, sultan oğlu Sultan, Cəlal əd – dünya və -d – din (dünyanın və dinin şöhrəti) Şeyx İbrahim xanın – Allah onun dövlət və hökmrənliyini əbədiləşdirsin və hər iki dünyanı onun dəlili ilə rəvnəqləndirsin– hakimiyyəti günlərində, səkkiz yüz beşinci (805/1402 – 03) ilin aylarında. Onu (kitabəni) dərviş yazdı".

Göründüyü kimi, "Diri baba" türbəsinin kitabəsi türkçülüyümüzü, dövlətçiliyimizi, müstəqilliyimizi ifadə edir. Bu kitabə, həm də, o dövrdə memarlığın, xəttatlığın daş üzərində oyma sənətinin yetkinlik dövründə olduğunu təsdiqləyir.

"Şirvan öz paytaxtı Şamaxı ilə Bütün Azərbaycanın ən iri mədəniyyət mərkəzi idi. Azərbaycan poeziya və memarlıq məktəbləri burada yüksək səviyyədə inkişaf etmişdi.

... Şeyx İbrahimin hakimiyyəti dövründə şəhər mədəniyyətinin, incəsənət və poeziyanın dirçəlişi müşahidə edilirdi. XV əsrin əvvələrindən Şirvanşahlar dövlətinin 100 ilə yaxın davam edən müstəqillik və inkişaf dövrü başlayır.

Mənbələr göstərir ki, Nəsimi dövründə çox-çox vilayətlər müharibə alovuna büründüyü halda, Şirvan Şeyx İbrahimin siyasi uzaq görənliyi

sayəsində toy – büsat içində olmuşdur. Əmir Teymurun qələbələri şərəfinə yazılmış “Zəfərnəmə”lərdə onun nüfuzlu şəxs olduğu Nizaməddin Şami tərəfindən belə təsdiqlənir: « ... bu mübarək tarix kitabında bir neçə yerdə xanədanının böyüklüyü və qədimliyi haqqında sözü keçən Şirvanat məmləkətləri valisi Şeyx İbrahim Əmirin şərəfinə toylar etdi və lazım gələn xidmətdə qüsurlu etmədi, Əmirin olduğu günlərdə hər həftə və hətta bir neçə gündə bir kərə bir bəhanə ilə böyük toylar quraraq ... vaxt keçirdilər».

... Təbriz və Sultaniyə şəhərlərində abidələrin çoxu Miranşah tərəfindən dağıdılmışdı.

Leyla Məmmədova**Pedaqoji fakültəsinin Rİ 17 sayılı qrup tələbəsi****Elmi rəhbər: dos. Mehman Rəsulov****Nəsimi dövründə Azərbaycan mədəniyyəti**

Bilirik ki, hər bir dövlətin, hər bir xalqın özünəməxsus mədəniyyəti vardır və dünyanın ən qədim xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqı da özünün tarixi, maddi mədəniyyət abidələri, zəngin ədəbiyyatı, incəsənət və musiqi mədəniyyəti ilə haqlı olaraq fəxr edə bilər.

Azərbaycan xalqının bədii təfəkkür və yaradıcılığının formalaşmasına ölkənin gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi də böyük təsir göstərmiş və göstərməkdədir.

Ölkəmizdə müxtəlif sənət növlərinin hər biri ayrı-ayrılıqda uzun və mürekkəb inkişaf yolu keçməsinə baxmayaraq, birlikdə vəhdət təşkil edərək Azərbaycan incəsənəti və mədəniyyəti haqqında tam təsəvvür yaratmağa geniş imkan verir.

Ta qədim zamanlardan bu günə qədər inkişaf edən mədəniyyətimizin dərin köklərinə baxsaq, görürük ki, bu mədəniyyətə nə qədər böyük zərbələr endirilsə də o, öz ruhunu itirməmiş, bəzi zaman kəsiklərində tənəzzülə uğrasa da yenidən dirçəlib inkişaf etmişdir.

Tənəzzülə səbəb olan dövrlərdən biri də monqolların Azərbaycanı işğal etdiyi dövr olmuşdur ki, bu səbəbdən elm, maarif və bütövlükdə mədəniyyətimizə böyük mənfi təsirlər olmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan hətta monqol işğalı dövründə də Şərqi ən böyük mədəniyyət mərkəzlərindən biri olaraq qalmaqda idi.

Ölkəmizin mədəniyyəti öz ədəbiyyatı, elmi, incəsənəti, memarlığı və digər sahələri ilə yüksək zirvələrdə dayanırdı.

Ədəbiyyatımıza gəldikdə deyə bilərik ki, Azərbaycan ədəbiyyatı öz inkişafı üçün dərin keşməkeşli yollar qət etmişdi və artıq XV əsr istər xronoloji, istərsə də sənətkarlıq cəhətdən Qazı-Nəsimi ilə Xətai-Fizuli zirvələri arasında keçid mərhələsi sayılırdı. Bu dövrdə ana dilli poeziya xüsusilə inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Nəsimi, Şah Qasım Ənvar, Hamidi, Bədr Şirvani, Nemətullah Kişvəri, Həbib və başqa görkəmli Azərbaycan sənətkarları Yaxın və Orta Şərq ölkələrində yaxşı tanınırdılar.

XIV əsrdə şair olmaq üçün, XII əsr Nizami dövrünə görə daha ağır sınaqlara qadir olmaq gərək idi və belə çətin zamanda Nəsimi adlı bir şair yetişdi.

Zahidin bir barmağın kəssən, dönüb həqdən qaçar.

Gör bu gerçək aşiqi, sərpa soyarlar ağrımaz.

Kimdir bu gerçək aşiq, kimdir ki, soysalar da o, həqdən qaçmaya?! Nəsimi, Nəsimidir bu aşiq ki, insan kamilliyinə vaqif olmaq üçün məhz onu tanımaq lazımdır.

- Biz kimik?!

Nəsimi deyir: Mən həyatın özüyem və xətimi insan gəlmişəm.

- Bəs, həyatın hər zərrəsində biz varıqmı?!

Nəsimi deyir: Zərrə mənəm, Günəş mənəm, çar ilə pəncü şeş mənəm.

Beləliklə, insanı dünyanın yaratıcısı, əzəli və əbədi bir varlıq adlandıran Şirvan şairi İmadəddin Nəsimi insanı zəkasını cəhalət köləliyindən azad edib, öz qüdrətini dərk etməyə çağırırdı. Azərbaycan şeirlərini yüksək bir zirvəyə qaldıran, dövrün mütərəqqi fikirlərini tərənnüm edən, böyük Nizaminin Şərq ədəbiyyatına gətirdiyi qabaqcıl ideyaları davam etdirib, öz amalı uğrunda mübarizədə bəhrələnən və bu yolda canından keçməyə hazır olan fədakar bir sənətkar idi Nəsimi!!!

Onun dövründə Azərbaycanda nəinki ədəbiyyat, həmçinin digər mədəniyyət sahələri də inkişaf etməkdə idi. Elm, maarif və fəlsəfə sahəsində də xeyli irəliləyişlər nəzərə çarpır, yeni məktəblər, mədrəsələr, ali təhsil müəssisələri təsis edilirdi. Yaxın və Orta Şərqin ən böyük ali təhsil

müəssisəsi isə XIV əsrin əvvəllərində Təbrizin şimal-şərqində yerləşən Rəbi-Rəşididə təsis edilmiş Darülfünun müəssisəsi idi. Həmçinin Rəbi-Rəşidi, özünün elmin müxtəlif sahələrinə dair 60 min nüsxə kitabın saxlanıldığı böyük bir kitabxanası olması ilə də seçilirdi. Bundan əlavə Təbrizdə, Ərdəbildə, Şamaxıda, Gəncədə də böyük kitabxanalar vardı. Bu isə onu göstərir ki, elm, onu öyrənmək, öyrətmək və yaşatmaq xalqımızın diqqətindən heç zaman kənarda qalmamışdır.

Azərbaycan ərazisində yaşamış qədim insanlar tarix boyu şərəfli yaradıcılıq yolu keçərək çoxsaylı mədəniyyət əsərləri yaratmışlar ki, onlardan biri də memarlıqdır. Gözəl demişlər, memarlıq bəşəri sənət, memarlıq həyat tərzidir, memarlıq göz oxşayan musiqidir. XV əsrə aid memarlıq abidələrindən Şamaxı yaxınlığındakı Diri Baba türbəsi (1402), Bakıda Şirvanşahlar Saray kompleksi (1420-1460), Qaraqoyunlulara aid Təbrizdə Göy məscid, Ağqoyunlulara aid Təbrizdə Həşt behişt saray kompleksi və digərlərini göstərə bilərik. Bir zaman müasirlərini heyran edən gözəl şəhərlər və nəfis abidələr məhv olsalar da, onların hər daşı, hər kəməyi tarixin canlı bir şahididir.

Bu dövrdə xalçaçılıq, ipəkçilik, toxuculuq da inkişaf etməkdə idi. Xüsusən, Təbriz, Gəncə, Şəki, Ərəş, Ərdəbil, Dərbənd kimi şəhərlər sənətkarlıq mərkəzinə çevrilmişdi. Azərbaycan xalçaları bir çox Avropa rəssamlarının tablolarında əks olunmuşdu. Həmin dövrdə Bakı liman şəhəri kimi Avropa atlasında qeyd edilmişdi.

Azərbaycan xalqının vətəni Odlar Yurdu, eyni zamanda sehrkar musiqi diyarı kimi də məşhurdur. Hətta hərbi səfərlərdə qoşunun döyüşkənlik ruhunu yüksəltmək üçün hökmdarı müşaiyət edən “Əhli-tərəb” adlı sazandalar dəstəsinə 98 aşıq daxil idi. Səməd Vurğun gözəl demişdir:

Musiqi can verir ruha əzəldən,

Musiqi qəlb alır, min bir gözəldən.

Orta əsrlərdə şəhərlərin salınması, təsərrüfatın inkişaf etməsi, ticarətin canlanması istiqamətlərində tərəqqi müşahidə edilirdi.

Bu dövrdə Azərbaycan xalqının etnik inkişafında, o cümlədən Azərbaycan türk dilinin təkmilləşməsində ciddi irəliləyişlər baş verdi. Oğuz türk dövlətçiliyinin ənənələri bərpa olundu. Azərbaycan Avropa və Dünya siyasətinə cəlb olundu. Bunu Azərbaycanın ən başlıca uğuru hesab etmək doğru olardı.

Əminə Cəlalzadə

**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, IV kurs, qrup AƏ16**

Üzünü məndən niyan etmək dilərsən, etməgil!

Gözlərin yaşını rəvan etmək dilərsən, etməgil!

Bərqi-nəsrin üzrə, yarəb, saçlarını dağıdıb,

Aşiqi bixanıman etmək dilərsən, etməgil!

Qaşların qövsində müjganın xədəngin gizləyib,

Ey gözü məstanə, qan etmək dilərsən, etməgil!

Canımı vəslin şərəbindən ayırdın, ey gözüm,

Eynimi gövhərfəsan etmək dilərsən, etməgil!

Qoymuşam eşqində mən kövnü məkanın varını,

Can nədir kim, qəsdı-can etmək dilərsən, etməgil!

Bürqəi üzündən açarsan məgər naməhrəmə,

Gizli əsrarı əyan etmək dilərsən, etməgil!

Yandırırısan könlümü eşqində, məlum oldu kim.

Ani rüsvayi-cahan etmək dilərsən, etməgil!

Doğruyan eşqində ox tək, kirpigin tanıq durur,

Qəddimi neyçün kəman etmək dilərsən, etməgil!

Çünki eşqin məskənidir könlümün viranəsi,

Həsretə ani məkan etmək dilərsən, etməgil!

Cün yəqin bildi Nəsimi eşqini, oldu ğəni,

Ol yəqini sən güman etmək dilərsən, etməgil!

Aytac Abbasova**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, IV kurs, qrup AƏ16**

Canımı yandırdı hicrin, ey Nigarım, hardasan?!

Gözlərim nuru, iki aləmdə varım, hardasan?!

Bağrımı qan eylədi acı fərağın, gəl yetiş!

Ey ləbi vüslət, şərabi-xoşgüvarım, hardasan?!

Səbrimi yağmalədi şövqün, qərarım qalmadı.

Ey mənim aramım, ey səbrü-qərarım, hardasan?!

Eylədi eşqin məni qalxan məlamət tirinə,

Ey qaş-ğözü yələkli şəhriyarım, hardasan?!

Ay üzün şəmindən iraq düşmüşəm, pərvanətək,

Yanıram leylü-nəhar, ey nuri-narım, hardasan?!

Bad iləndə göndər saçın buyin mənə sübhidəm

Sanki yandım, keçdi həddən intizarım, hardasan?!

Səndən özgə könlümə yoxdur vəfalı yarı-dust!

Ey cəfasız hüsnü-kamil yadigarım, hardasan?!

Yar üçün hər guşədə min div olur düşmən mənə,

Ey səvadü-əzəmü möhkəm hasarım, hardasan?!

Çün Nəsimidir bu gün əyyami-eşqin sərvəri,

Ey şəkərləb, yarı-şirin ruzigarım, hardasan?!

Anarə Cavadlı**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, II kurs, qrup AƏ18.2**

Məndə sığar iki cahən, mən bu cahənə sığmazam.
Gövhəri-la-məkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam.

Ərş-ilə uş kafü nun, məndə bulundu cümlə çun,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhü bəyanə sığmazam.

Kövnü məkandır ayətim, zatə gedir bidayətim,
Sən bu nişanla bil məni, bil ki, nişanə sığmazam.

Kimşə gümanü zənn ilə olmadı həqq ilə bilis,
Həqqi bilən bilir ki, mən, zənnü gümanə sığmazam.

Sürətə baxü məniyi sürət içində tanı kim,
Cism ilə can mənəm vəli, cism ilə canə sığmazam.

Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşrü sirat sənciyəm.
Bunca quması rəxt ilə mən bu dükanə sığmazam.

Gənci-nihan mənəm, mən us, eyni-əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm, mən us, bəhrəvu kanə sığmazam.

Gərçi-mühiti əzəmən, adım Adəmdir Adəməm,
Tur ilə künfəkan mənəm, mən bu məkanə sığmazam.

Can ilə həm cahən mənəm, dəhrilə hər zaman mənəm.
Gör bu lətifeyi ki, mən dəhru zəmanə sığmazam

Əncum ilə fələk mənəm, vəhy ilə həm mələk mənəm,
Çək dilini və əbsəm ol, mən bu lisanə sığmazam.

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncu şeş mənəm,
Süreti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam.

Zat-iləyəm sifət ilə, qədr-iləyəm bərat ilə,
Gülşəkərəm nəbat ilə, püstə dəhanə sığmazam.

Narə yanan, şəcər mənəm, çərşə çıxan həcər mənəm,
Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbanə sığmazam.

Gərçü bu gün Nəsimiyəm, hasimiyəm, qureysiyəm.
Məndən uludur ayətim, ayəti şanə sığmazam.

Günel Məmmədova

**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, III kurs, AƏ17 qrup**

Dilbərə, mən səndən ayrı ömrü, canı neylərəm?

Tacü təxtü, mülkü malü xanimanı neylərəm?

İstərəm vəsli-camalında qılam dərdə dəva,

Mən sənin bimarınam, özgə dəvanı neylərəm?

Ey müsəlmanlar, bilin, yar ilə xoşdur bu cahan,

Mən ki yardan ayrı düşdüm, bu cahanı neylərəm?

Çox dualar qılmışam mən Xalığın dərgahına,

Çün muradım hasil olmaz, mən duanı neylərəm?

Dilbərə aydır, ey Nəsimi, sabir ol qılma fəğan,

Mən bu gün səbr eyləsəm, danla fəğan neylərəm?

Nigar Rəsulzadə**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, III kurs, qrup AƏ17**

Səndən iraq, ey sənəm, şamü-şəhər yanırım,
Vəslini arzularam, dəxi betər yanırım.

Eşq ilə şövqün odu canıma kar eylədi,
Gör necə tabindən, ey şəmsü-qəmər yanırım.

Məndən iraq olduğun bağrımı qan eylədi,
Oldu gözümdən rəvan, xüni-ciyər yanırım.

Şəmi-rüxun surəti qarşıma gəlmişdürur,
Şaşəəsindən mənə şölə düşər, yanırım.

Səbr ilə aramı-dil qapdı əlimdən qəmin,
Badi-həvadan deyil, qəmdən əgər yanırım.

Çıxdı içimdən tütün, çərxi boyadı bütün,
Gör ki, nə atəşdəyəm, gör nə qədər yanırım.

Müddəi yanır demiş, qəmdə Nəsimi üçün,
Qəmdə yanan yarı çün, yarı sevr, yanırım.

Leyla Mehdiyeva

**Pedaqoji fakültə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat
müəllimliyi ixtisası, IV kurs, qrup AƏ16**

“İmadəddin Nəsiminin həyat və yaradıcılığı”

Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsimi bəşəri dəyələrin əsas carçılarından biridir. Yaradıcılığının əsasını humanist ideyalar təşkil edən Nəsimi dünya ədəbiyyatında təkrarolunmaz bir fenomendir. Azərbaycan poeziyasının əsas yaradıcılarından biri olan İmadəddin Nəsimi Azərbaycanda ədəbi fikrin mühüm siması olmaqla yanaşı, ümumilikdə Şərq dünyasının mədəniyyət tarixində özünəməxsus yerə malikdir. Əsl adı Seyid Əli olan İmadəddin Nəsimi Şamaxı şəhərində dünyaya gəlmiş burada din, məntiq, riyaziyyat, astronomiya, ədəbiyyat, qədim şərq tarixi, fəlsəfə kimi elmlərə dərinlənmişdir. Ana dilindən başqa, ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilən İmadəddin Nəsimi Azərbaycan divan ədəbiyyatının yaradıcılarından hesab olunur. Dahi şair çox çətin bir dövrdə Əmir Teymurun Azərbaycan torpaqlarını işğal etdiyi, Teymurilər imperiyası ilə Qızıl Ordu Xanlığı arasında münaqişənin baş verdiyi dövrdə yaşayıb-yaratmışdır. Şair 1417-ci ildə Misir məmlükləri və Hələb ruhaniləri tərəfindən dinsizlikdə günahlandırılaraq zindana salınmış, Misir sultanı tərəfindən edam olunmasına fərman verilmişdir. Əsl həqiqət aşiqi olan Nəsimi öz əqidəsi yolunda doğma vətənindən çox-çox uzaqlarda Hələb şəhərində faciəli şəkildə edam olunmuşdur.

Nəsimi özündən sonra zəngin bir irs qoyub getmişdir. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin Yaxın Şərq ədəbiyyatına gətirdiyi humanist ideyaları davam və inkişaf etdirən sənətkar insana, insan ləyaqətinə, onun qüdrətinə olan yüksək inamını tərənnüm edərək şeirlərində insan həyatı gözəlliklərin əsil mənbəyi kimi vəsf etmişdir. Onun istər didaktik, istərsə də məhəbbət mövzusunda yazılmış şeirləri oxucuların

estetik zövqünü oxşayır. Şairin hər üç dildə yazılmış şeirləri bədii cəhətdən sənətkarlıqla işlənmişdir.

Bir çox başqa klassiklərimiz kimi Nəsimi yaradıcılığının, şairin bədii irsinin ölməzliyi hə dövrdə kəsb etdiyi yeni ictimai-fəlsəfi məzmun və yüksək sənətkarlığı ilə bağlıdır. Mistikadan və xurafatdan uzaq olan bu günkü oxucu üçün Nəsiminin hürufi ideyaları, əbcəd hesabı ilə müxtəlif manipulyasiyalar aparmaq yolu ilə Quran ayələrini insan üzü ilə eyniləşdirmək cəhdləri deyil, şairin qabaqcıl humanist görüşləri, poetik obrazlarının təzəliyi, orijinallığı, Nəsimi sənətinin yüksək estetik təsir qüvvəsi, Nəsimi dilinin ritmikası daha çox maraqlı və cəlbedicidir.

Nəsimi əruz vəzninin bir çox bəhrlərində, xüsusən “həcəz” və “rəməl” də qəzəllər yazıb. Onun Divanında həcəz bəhrində 70, rəməl bəhrində isə 96 şeir var. Tarixi mənbələrə görə, Nəsimi, Nəsiminin mürşidi olmuş və hökmdar Əmir Teymurun oğlu Miran şahın əmri ilə qətlə yetiriləndən sonra hürufiliyin əsas təbliğatçılarından olmuşdur.

Nə-imi tərəfindən yaradılan və Nəsimi tərəfindən geniş yayılan hürufilik müqəddəs Qurani-Kərimin hərflərinin dünyanın və kainatın sirlərini ehtiva eləməsini göstərən bir təriqət idi. Nəsiminin yolunu davam etdirən Nəsimi yazırdı:

Sirri ənəlhəq söylərəm, aləmdə pünhan gəlmişəm,

Həm həq edərəm, həq məndədir, həm xətm-i-insan gəlmişəm.

Nəsimi bizə yol göstərir. O bizə Allahın həqiqətlərini, Qurani, həzrət Məhəmmədi, əhli-beyti, imamlarımızı, vətənimizi, torpağımızı, dilimizi, milli və mənəvi dəyərlərimizi, ədəbiyyatımızı təbliğ edirdi. Soykökümüzü sevməyi anladır, böyüyə hörmət etməyin nə qədər dəyərli olduğunu və bu dünyada halallıqla ömür sürməyin vacibliyini bəyan edirdi.

Əgər Nəsimi sənətindəki dərin humanizm qlobal-bəşəri mahiyyət daşıyırsa, onun yüksək poetik sənətkarlığı, dilinin şirinliyi və axıcılığı, heyrətamiz poetik ritmikası öz doğma xalqına xidmət edir, onun estetik zövqünün kamilləşməsində başqa klassiklərimizlə çiyin-çiyinə gedir.

Xüsusən xalq dilinin üslubi-qrammatik imkanlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnməkdə Nəsimi şeiri misli bərabəri olmayan bir dəyərdir.

Nəsimi əsərləri Yaxın Şərqdə geniş yayılmasına baxmayaraq bu vaxta qədər bütövlükdə toplanıb mükəmməl şəkildə nəşr edilməmişdir. Onun əsərləri ilk dəfə 1844-cü, sonra isə 1871 və 1880-ci illərdə İstanbulda çap edilmişdir.

Azərbaycanda isə görkəmli ədəbiyyatşünas Salman Mümtaz 1926-cı ildə Nəsimi divanını ərəb əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Bu nəşrlər Nəsimi irsinin geniş yayılmasında mühüm rol oynasalar da, böyük sənətkarın əsərlərini tamamilə əhatə edə bilməmişlər. Şairin ana dilində divanının elmi-tənqidi mətnini ilk dəfə Azərbaycan alimlərindən C.Qəhrəmanov nəşrə hazırlamışdır. O, Bakı, Leninqrad və İrəvan əlyazmaları fondlarında saxlanılan beş nüsxəni İstanbul və Bakı nəşrləri ilə tutuşduraraq şairin ana dilində əsərlərinin ilk elmi-tənqidi mətnini ərəb əlifbası ilə nəşr etdirmişdir.